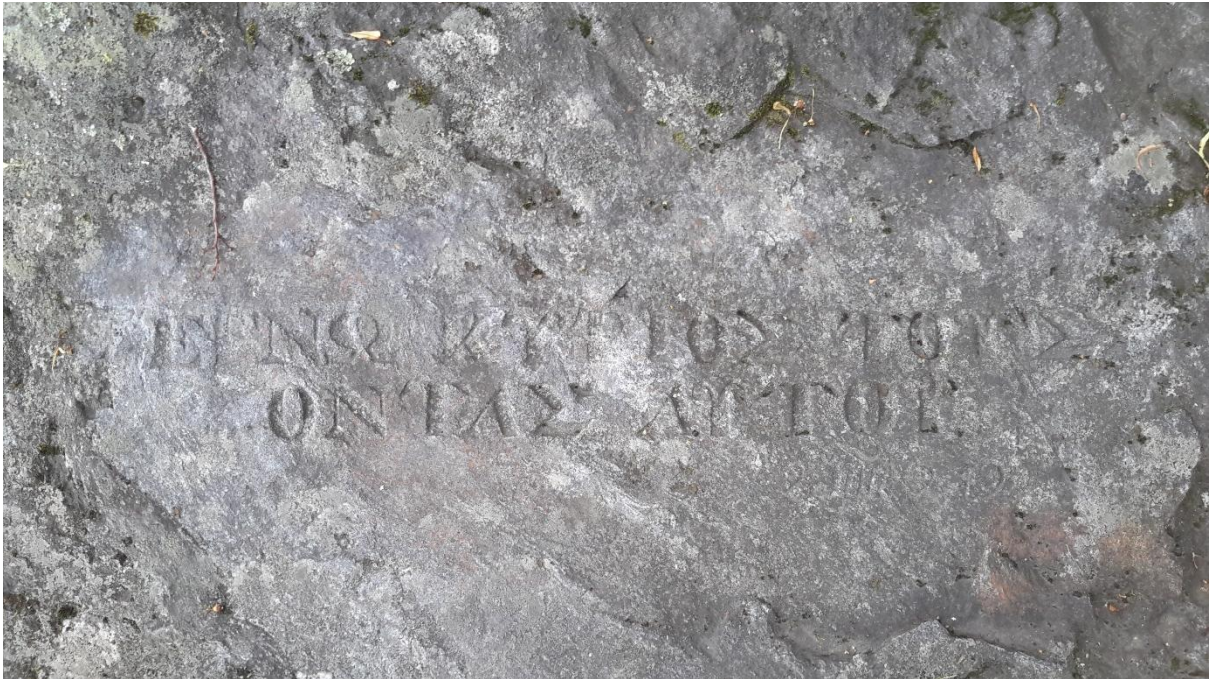

TAMPERE HATANPÄÄN NIEMI Arkeologinen esiselvitys 2016

Sami Raninen

Pirkanmaan maakuntamuseo

SISÄLLYSLUETTELO

Sisällysluettelo	2
Tiivistelmä	3
Arkisto- ja rekisteritiedot	4
Tutkimusalueen sijaintikartta	5
1. Johdanto	6
2. Tutkimusalue	7
3. Hatanpään historia	8
4. Päätelmät arkeologisesta inventointitarpeesta	25
5. Loppuyhteenveto	34
Luettelo: Työssä käytetyt historialliset kartat	
Lähteet	
Kohdehakemisto ja kohdeluettelo	

TIIVISTELMÄ

Tampereen Hatanpään kartanonpuiston alueesta tehdyssä esiselvityksessä paikannettiin historiallisten karttojen avulla säilyneeltä vaikuttava osa 1700-luvun kartanon pihapiiriä sekä puiston vanhin osa samalta vuosisadalta.

ARKISTO- JA REKISTERITIEDOT

Tutkimuksen laatu: arkisto- ja kirjallisuusselvitys sekä alustava maastoinventointi

Tutkimusalue: Hatanpään sairaalan kaava-alue (suunnilleen)

Kaupunki: Tampere

Kaupunginosa: Hatanpää, XXII kaupunginosa

Tutkimuslaitos: Pirkanmaan maakuntamuseo

Tutkimuksen kustantaja: Tampereen kaupunki, kaupunkiympäristön kehittäminen, maankäytön suunnittelu

Tutkimuskustannukset: 2614 € + alv

Tutkimuksen tekijä: Sami Raninen

Digitaalisten kuvatallenteiden arkistointipaikka: Siiri-tietokanta, Tampereen museot

Päänumero: KYY 186

Tutkimusraportin sivumäärä:

Originaalin säilytyspaikka: Pirkanmaan maakuntamuseo, Kulttuuriympäristöyksikön arkisto

TUTKIMUSALUEEN SIJAINTIKARTTA

MK 1:40 000

Pohjakartta:
Tampereen kaupunki

Tutkimusalueen viitteellinen sijainti merkitty punaisella ympyrällä

1. JOHDANTO

Kuva 1. Hatanpään länsiosa eli selvitysalueen keskeisin osa ilmakuvassa 1960-luvulla. Kuvassa näkyvät Hatanpään kartanon puisto, kartanon rakennukset ja oikealla yläkulmassa Hatanpään sairaala. Kuvaaja: Erkki Kauppila. Tampereen museoiden Siiri-tietokanta, diaarinumero: TKA E 24.

Pirkanmaan maakuntamuseon Kulttuuriympäristöyksikkö suoritti 23.6. - 6.7.2016 Tampereen XXII kaupunginosassa Hatanpään niemellä sijaitsevan, Hatanpään sairaalan kaava-alueen (kaavanumero 8578) alustavaa rajausta suunnilleen vastaavan alueen arkeologisen esiselvityksen (ks. kartta 1). Kyseessä oli kirjallisuus- ja arkistoselvitys ja 1 päivän mittainen kenttätyö (4.7.2016), jonka tarkoituksena oli selvittää intensiivisempien arkeologisten koetutkimusten tarve kyseisellä alueella. Työn teki FM Sami Raninen.

Esiselvityksen tarkoituksena oli koota arkeologinen tieto ja laatia yleispiirteinen kartta arkeologisesti potentiaalisista alueista kaavan tausta-aineistoksi.

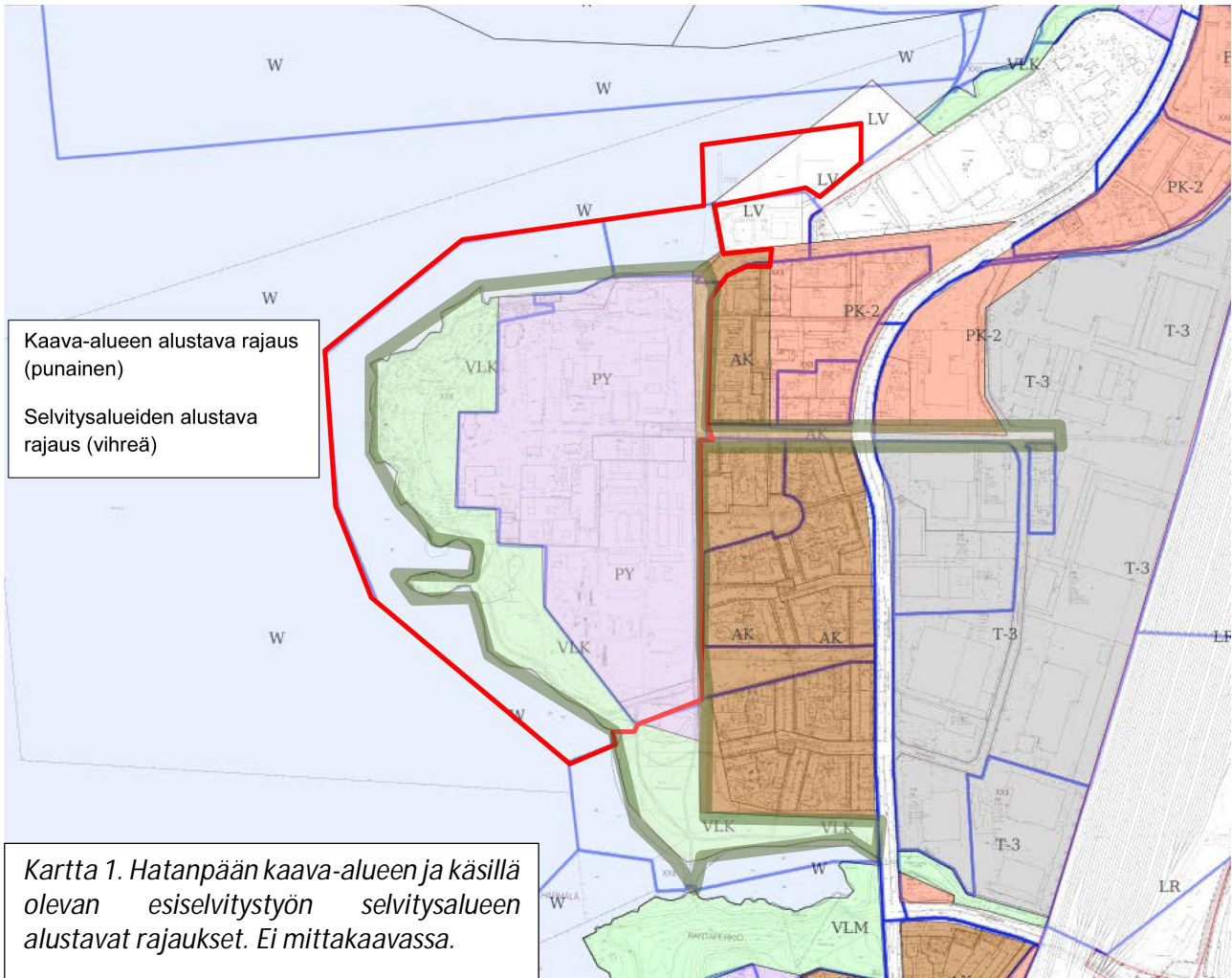
Työn yhteydessä perehdyttiin Hatanpään alueen menneisyyteen ja arkeologiseen tutkimushistoriaan paikallishistoriallisen kirjallisuuden, historiallisten karttojen, Tampereen museoiden Siiri-tietokannan ja Muinaisjäännösrekisterin avulla. Tärkein tutkimusmenetelmä oli historiallisten karttojen asemointi nykyisen peruskarttarasterin päälle. Asemoinnit tehtiin Adobe Photoshop Elements 11 -ohjelmalla.

Työhön sisältyivät arkistokäynnit Tampereen kaupunginarkistossa, Maanmittauslaitoksen Tampereen toimipisteessä ja Hämeenlinnan maakunta-arkistossa. Kirjallisuusselvitysten mahdollisuuksia rajoitti se, että Tampereen kaupunginkirjaston Pirkanmaa-kokoelma oli remontin takia poissa käytöstä.

Selvitysalueella sijaitsee Hatanpään kartano puistoinen. Ne muodostavat valtakunnallisesti merkittävän rakennetun kulttuuriympäristön (http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1243, katsottu 26.06.2016) ja niiden läheisyyteen keskittyvät myös selvitysalueen arkeologisesti kiinnostavimmat osat.

Esiselvityskertomuksessa käydään läpi arkisto- ja lähdekirjallisuusselvityksessä sekä yhden päivän maastokäynnillä (5.7.2016) ilmi tulleet arkeologisesti huomionarvoiset asiat ja määritellään tarkemman maastoinventoinnin tarvitsevat kohdealueet. Suojelutarpeeseen liittyvät seikkaperäisemmät esitykset ja rajaukset jätetään myöhemmässä yhteydessä tehtäviksi.

2. TUTKIMUSALUE

Hatanpää on iso niemi, joka sijaitsee Pyhäjärven itärannalla Tampereen keskustan eteläpuolella. Niemi on noin kilometrin pituinen. Aikoinaan se on ollut melko kapea, mutta nykyaikana se on täyttötöiden seurauksena leventynyt huomattavasti ja saanut tylpän muodon. Hatanpään pohjois- ja luoteispuolella sijaitsee Viinikanlahti, jonka itäpohjukkaan lidesjärven-Kaukajärven-Pitkäjärven muodostaman itäkaakko-länsiluode-suuntaisen järviketjun vedet laskevat Viinikanojaa pitkin. Hatanpään etelä- ja lounaispuolella sijaitsee Vihilahti, johon laskee idästä virtaava Vihioja-niminen puro.

Suurin osa Hatanpään niemestä on nykyisin järeästi ja tiiviisti rakennettua. Alueella sijaitsee mm. eri-ikäisiä teollisuusrakennuksia (vanhimmat 1910-luvulta), sairaalarakennus (1935, laajennettu myöhemmin) ja uudehkoja kerrostaloja. Hatanpään koillisrannalla sijaitsee v. 1971 toimintansa aloittaneen vedenpuhdistamon alue, joka on täyttömaata. Myös etelärannalla sijaitsee laaja puistona toimiva täyttömaa-alue. Niemen länsi- ja luoteisosassa on alkuperäisemmässä tilassa olevaa aluetta.

Arkeologinen esiselvitys keskittyy niemen länsiosaan. Niemen länsiosassa sijaitseva Hatanpään kartano sisältyy valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen luetteloon. Sen sanotaan edustavan "1700-luvulla lounaissuomalaisen ja uusmaalaisen kartanovyöhykkeen ulkopuolelle syntynyttä pohjoishämäläistä kartanokulttuuria" (Museovirasto, Kulttuuriympäristön rekisteriportaali, kohde *Hatanpään kartano*).

Niemen keskiosan halki kulkee pohjoinen - etelä-suunnassa vilkasliikenteinen Hatanpään valtatie. Niemen itäpuolelta on 1870-luvulta lähtien kulkenut rautatie. Niemen länsi- ja etelärannalla sijaitsee viheraluevyöhyke, johon kuuluvat Hatanpään kartanon puisto, Hatanpään arboretum (puulajipuisto) ja Vihilahdenpuisto.

Arkeologisessa esiselvityksessä päähuomio kohdistuu viheraluevyöhykkeen länsiosaan (kartanon puistoon), jossa arkeologisten kohteiden säilymispotentiaali on luonnollisesti parempi kuin rakennetuilla alueilla. Kuten edellä todettiin, viheraluevyöhykkeen eteläosa sijaitsee täyttömaalla eikä siten ole arkeologisesti kiinnostava.

3. HATANPÄÄN HISTORIA

3.1. Yleistä

Hatanpäältä ei tunneta kiinteitä esihistoriallisia muinaisjäänköksiä, mutta kylläkin viisi irtolöytöä. Yleisesti ottaen isoihin järviin työntyvät niemet eivät Pirkanmaalla näytä olevan kovin tyypillisiä kiinteiden esihistoriallisten muinaisjäänkösten sijaintiympäristöjä, mutta tästä säännöstä on poikkeuksia.

Vihilahden pohjukkaa ja alkuperäistä pohjoisrantaan voinee pitää kaikkein potentiaalisimpana esihistoriallisen asuinpaikan sijaintialueena. 1800-luvun puolivälin pitäjänkartan perusteella Vihilahden alkuperäinen pohjoisranta sijaitsi enimmillään jopa kolmisensataa metriä pohjoisempaan kuin Hatanpään nykyinen täytetty eteläranta. Kuitenkin myös suojattomassa niemenkärjessä on periaatteessa voinut olla (kesä)asuinpaikka tai muunlainen kiinteä muinaisjäänkö.

Hatanpään pysyvä asutus alkoi myöhäiskeskiajalla perustetusta pienestä kylästä. Kylävaihetta seurasi 1700-luvun puolivälissä alkanut kartanovaihe. 1910-luvulla Hatanpäästä tuli Tampereen kaupunginosa.

3.2. Kivikausi

Suurin osa Hatanpään niemestä sijaitsee alle 85 metrin korkeudella mpy, mikä tarkoittaa, että alue on paljastunut vedestä Ancylysjärvivaiheen lopulla 7000-luvulla eaa. Litorinamerivaiheen alussa Pyhäjärvi kuroutui merenlahdesta järvioltaaksi (Virkkala 1974: 1009 - 1012; Salo 1988: 63). Tampereen seudulla on ollut asutusta jo melko varhain Ancylysjärvivaiheen (8900 - 7200 eaa.) aikana (Salo 1988: 64). Onkin tulkittu, että alueen kivikautinen asutus oli suhteellisen voimakasta juuri Ancylysjärvivaiheessa, jolloin alue oli rannikkoa. Pyhäjärven kurouduttua järvioltaaksi mesoliittisen kivikauden jälkipuolella alue muuttui sisämaaksi jäädän tulkinnan mukaan heikommin asutuksi (Salo 1988: 66, 68).

Hatanpää on merkitty löytöpaikaksi neljälle 1870-luvulla talteen saadulle kivikautiselle kiviesineelle, joiden tarkat löytöolosuhteet kuitenkin jäivät tuntemattomiksi. Näistä ainakin käyräselkäinen kourutaltta (KM 1943: 1) ja eteläsuomalainen tasataltta (KM 1943: 2)¹ ajoittunevat jo mesoliittiselle kaudelle, joten on

¹ Tieto eteläsuomalaisesta [tasa]taltasta on peräisin Unto Salolta (Salo 1988: 144). Mainittakoon, että Matti Huurteen julkaisema eteläsuomalaisten tasatalttojen levinneisyyskartta ei sisällä tällaista löytöä; sen sijaan Huurteen pohjalaisten

mahdollista, että niemellä on tuolloin sijainnut asuinpaikka. Niemen läheisyydestä Viinikanojalta on lisäksi löytynyt mesoliittinen liuskekeihäänkärki (Salo 1988: 65, 144). Liuskekärki viittaa Ancyclus-mesoliittiseen ja eteläsuomalainen tasataltta Litorina-mesoliittiseen aikaan (Huurre 1991: 119, 124 - 127).

Pyhäjärven alueelta on myös kampakeraamisen kulttuurin eri vaiheisiin ajoittuvia kiviesinelöytöjä. Määrä ei kuitenkaan ole suuri eikä tällaisia löytöjä tunneta Hatanpään välittömästä läheisyydestä (Salo 1988: 60, 68). Tunnistettavat kampakeraamiset asuinpaikkalöydöt käytännössä puuttuvat Pyhäjärven alueelta (Huurre 1991: 150, 194). Vaikka esimerkiksi Pirkkalan luoteisrannikolta (noin 7 - 11 km Hatanpäältä lounaaseen) on löydetty useita kivikautisia kvartsi-asuinpaikkoja, niiltä ei inventointilöytöinä tunneta keramiikkaa juuri lainkaan (Miettinen & Miettinen 1974: 895, 896; Soininen 1998: *passim*).

Nuorakeraamisen kulttuurin (3200/2900 - 2500 eaa.) on katsottu merkinneen asutuksen uutta voimistumista Tampereen seudulla (Salo 1988: 70). Tämä näkyy myös Hatanpään irtolöydöissä, joihin sisältyy I-tyypin vasarakirveen katkelma (KM 1943: 3). Tämänkään esineen tarkkoja löytöolosuhteita ei tunneta, mutta rikkoutunut kirves tuskin on hautalöytö (Salo 1988: 144). Kolmisen kilometriä Hatanpäältä itään sijaitsee Kokinpellon nuorakeraaminen asuinpaikka Viinikanojan vesistöalueella lidesjärven itäpohjukassa. Nuorakeraamisen asutuksen on katsottu elinkeinonsa takia hakeutuneen purojen, lampien ja pienten järvien ympärille, matalien ruohikorantojen, rantaniittyjen ja rantalehtojen läheisyyteen (Salo 1988: 70; Salo 1997: 43).

Kivikauden loppuvaihe on Tampereen seudulla taas niukkalöytöinen, joskin Näsijärven puolella Reuharinniemiellä tunnetaan myöhäisneoliittinen asuinpaikka (Adel 1999).

Edellä mainittujen kolmen kiviesinelöydön ohella Hatanpäältä on saatu 1870-luvulla talteen myös kivinen tasataltta (KM 1606), jota ei ole ajoitettu tarkemmin. Se on todennäköisesti löytynyt rautatien läheisyydestä (Salo 1988: 144).

3.3. Varhaismetallikausi

Tekstiilikeraamisia ja Luukonsaari-keramisia asuinpaikkoja ei Pyhäjärven alueelta tunneta lainkaan, mikä voidaan nähdä jatkona alueelle ominaiselle keraamisen kivikauden asuinpaikkalöytöjen vähäisyydelle. Sekä Pyhäjärvellä että Näsijärvellä esiintyy kuitenkin lapinraunioita, jotka joissakin tapauksissa voidaan ajoittaa nuoremmalle varhaismetallikaudelle (700 eaa. - 300 jaa.; esim. Nokian Urhatunsaari Pyhäjärvessä). Nämä viittaavat varhaismetallikautisen asutuksen olemassaoloon.

Hatanpään kannalta voi olla huomionarvoista, että Näsijärvellä lapinraunioita esiintyy Tampereen kantakaupungin Reuharinniemen ja Lapinniemen sekä Teiskon Kapeenniemen kaltaisten, Hatanpäättä muistuttavien isojen niemien rannoilla (Salo 1988: 76, 77).

Tässä yhteydessä on myös mainittava, että Hatanpään itäpuolella sijaitsevan lidesjärven pohjakerrostumista tehdyn siitepölyanalyysin perusteella jatkuva viljanviljely Tampereen seudulla on alkanut jo nuoremmalla varhaismetallikaudella, ennen ajanlaskun alkua (420 [292] 120 cal BC; Taavitsainen 1990: Table 8, s. 76). Asuinpaikkalöytöjen puuttuminen ei siis näytä kertovan varhaismetallikautisen asutuksen olemattomuudesta.

kiviesineiden levinneisyyskartassa on merkitty yksi löytöpaikka Hatanpäälle tai sen läheisyyteen (Huurre 1991: 126; 132). Tämä kuitenkin viittaa Hatanpäältä itäkaakkoon, Koivistonkylästä, löytyneeseen pohjalaiseen taltaan (Salo 1988: 145; HM 1298: 4).

3.4. Rautakausi

Hatanpäältä on yksi rautakautinen irtolöytö, Pyhäjärven pohjasta saatu soikea tuluskivi (KM 6865: 9; Salo 1988: 152). Soikean tuluskiven löytyminen vedestä on melko yleinen ilmiö, joka voidaan selittää esineen uhraamisella. Soikea tuluskivilöytö osoittanee Hatanpään kuuluneen jonkin varhais- tai keskirautakautisen ihmisryhmän toimintapiiriin, ehkä kaskiviljelyn puitteissa (Pellinen 1999).

Hatanpään välittömästä lähiympäristöstä ei kuitenkaan tunneta todisteita kiinteästä rautakautisesta asutuksesta. Tampereen rautakautiset kalmisto- ja asuinpaikkalöydöt rajoittuvat sekä irtolöydöt keskittyvät Itä-Tampereelle, Messukylän ja Takahuhdin alueille, noin 4 - 7 kilometriä Hatanpäästä itään. Takahuhdissa kalmistollisen asutuksen synty voidaan viedä merovingiajalle (Salo 1988: 105 - 108), joten Hatanpään tuluskivikin saattaa olla yhteydessä siihen (unohtamatta kuitenkin merovingiaikaa varhaisempia viljelymerkkejä Iidesjärven siitepölydiagrammissa, ks. yllä). Messukylän löydöt alkavat viikinkiajalla.

Messukylän ja Takahuhdin rautakautinen asutus sijaitsi Järvi-Suomelle epätyypillisesti harjureitin varrella kaukana isoista vesistöistä. Tämäkin asutus on jokseenkin varmasti tarvinnut laajoja vesistöjä ja ranta-alueita, joten sen hyödyntämien takamaiden voinee olettaa ulottuneen Tammerkoskelle/Pyhäjärvelle asti ja siten ehkä Hatanpäällekin.

Historiallisen ajan jakokuntaolosuhteista ei saada tälle hypoteesille tukea, koska Hatanpää kuului Tammerkosken eikä Messukylän tai Takahuhdin jakokuntaan (Suvanto 1988: 186). Rautakaudella olosuhteet ovat kuitenkin voineet olla toisenlaiset, koska Tammerkosken asutusta pidetään nuorempana, varhaiskeskiaikaisena (Suvanto 1988: 187, 188). Ei tosin voida sulkea pois mahdollisuutta, että Tammerkoskenkin asutus palautuisi jo rautakauteen (Salminen 2011: 18).

Pyhäjärven alueella on sijainnut rautakautiset asutuskeskittymät myös lännessä Pirkkalan luoteisrannikolla ja Nokian rannikolla, vain noin 11 - 13 kilometrin päässä Hatanpäästä. Harjureitti, joka kulki Ratinan kautta noin 700 metriä Hatanpäästä pohjoiseen, oli useista irtolöydöistä ja Messukylän Vilusenharjun kalmistosta päätellen merkittävä kulkuväylä jo rautakaudella; keskiajalla ja myöhemmin harjureittiä pitkin kulki maantie (Salo 1988: 56, 98; Suvanto 1988: 227, 228). Menneisyudessa myös Viinikanojan latvojen järvi- ja puroketju on ilmeisesti tarjonnut vesistöyhteyden itäkaakkoon, aina Kangasalle ja Roine-järveltä avautuville laajoille reiteille asti (Salo 1988: 55).

3.5. Agraarinen historia: Hatanpään kylä ja kartano

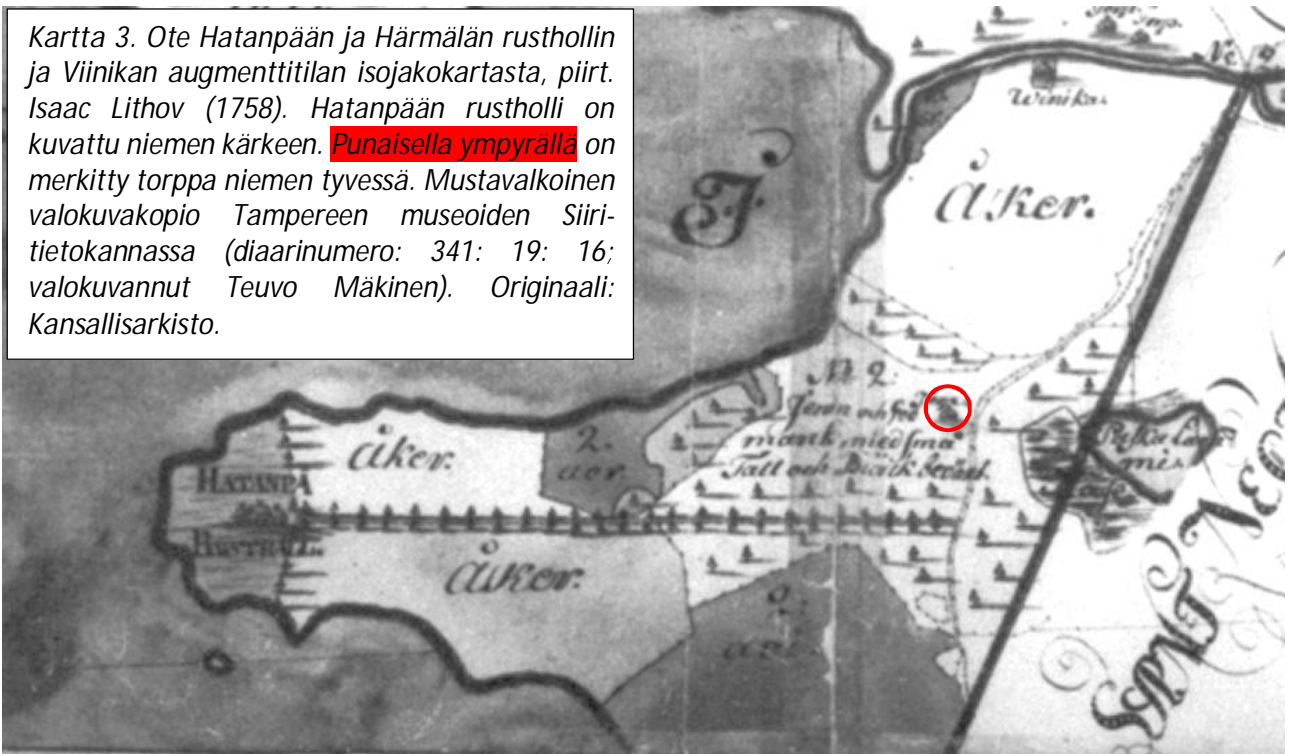
Hatanpäällä on sijainnut kolmitaloinen myöhäiskeskiaikainen kylä, josta vanhimmat säilyneet tiedot ovat vasta 1540-luvulta. Seppo Suvannon mukaan kaksi kylän verotiloista sijaitsi tuolloin Hatanpään niemellä, mutta kolmas (Pehkiö) niistä erillään päätellen siitä, että se luettiin v. 1558 - 9 omaksi kyläkseen (Suvanto 1988: 204). Hatanpään kylä kuului Tammerkosken jakokuntaan.

Verotustietojen (koukkulukujen) perusteella on päätelty, että Hatanpään niemellä sijaitsi 1400-luvun alkupuolella perustettu kantatalo. Erillään sijainnut Pehkiö oli nuorempi asutus ehkä 1400-luvun lopulta. Hatanpään talo jaettiin ennen vuotta 1540 (Salminen 2011: 24, 25). Kylän kolmas, Hatanpäästä jaettu talo autioitui 1600-luvun alussa. Samoihin aikoihin Pehkiö eli Pehkeinen sai rinnakkaisnimen Tausko (Poppius 1935: 227, 229; Rasila 1988: 338).

Kartta 2. Puhtaaksi piirretty kopio vanhimmasta Tammerkosken seutua esittävästä kartasta (alkuperäinen ote sisältyy Hans Hanssonin piirtämään Ylä-Satakunnan lääninkarttaan vuodelta 1650; Rasila 1988: 343). Hatanpään niemi merkitty punaisella ympyrällä. Ei mittakaavassa.

Kartta 3. Ote Hatanpään ja Härmälän rusthollin ja Viinikan augmenttitilan isojakokartasta, piirt. Isaac Lithov (1758). Hatanpään rustholli on kuvattu niemen kärkeen. **Punaisella ympyrällä** on merkitty torppa niemen tyvessä. Mustavalkoinen valokuvakopio Tampereen museoiden Siiritietokannassa (diarinumero: 341: 19: 16; valokuvannut Teuvo Mäkinen). Originaali: Kansallisarkisto.

Talojen sijaintipaikat ovat epäselviä. *Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998* -teoksessa kerrotaan, että "Pehkiän" talo olisi sijainnut "museorakennuksen" eli nykyisen kartanon päärakennuksen (1885) kohdalla, kun taas Hatanpään talo olisi sijainnut suunnilleen Sarvis Oy:n muovitehtaan paikalla (s. 210).

Tiedolle ei anneta lähdettä, mutta kukaties se perustuu vanhimpaan Tammerkosken seutua esittävään karttaan (Ylä-Satakunnan kartta vuodelta 1650). Kartassa on merkitty "Pechonen" Hatanpään niemen länsiosaan, siis nykyisen kartanon päärakennuksen lähistölle, ja "Hatanpä" niemen silloisen koillisrannan läheisyyteen (kartta 2; Rasila 1988: 343). "Hatanpän" sijainti tässä kartassa tarkoittaisi lähinnä nykyisen vedenpuhdistamon eteläpuolista aluetta eikä niinkään Sarvis Oy:n kiinteistöä. Liisa Poppius (1935) viittaa selkeästi vuoden 1650 karttaan sijoittaessaan Pehkiön mielisairaalan eli kartanon päärakennuksen paikalle ja Hatanpään Sarvis-tehtaan ja Hankkijan myllyn väliin (Poppius 1935: 233). Kartta on kuitenkin aivan liian pienimittakaavainen ja ylimalkainen tarkkojen paikannusten tekoon.

Vuonna 1697 Hatanpäästä tuli rustholli ja Pehkiö/Tauskosta sen augmenttitila. Myöhemmin tilat yhdistettiin yhdeksi rustholliksi (Poppius 1935: 235). 1700-luvun kartoissa Hatanpään rustholli on merkitty niemen länsiosaan eikä erikseen kuvattua Pehkiö/Tauskoa enää näy (esim. Rasila 1988: 350). Suomen asutuksen yleisluettelossa Pehkiö/Tausko esiintyy ainakin vielä v. 1739, mutta vuosina 1780 - 99 Hatanpää ja "Teusku" mainitaan ilmeisesti saman suurtilan rinnakkaisniminä.

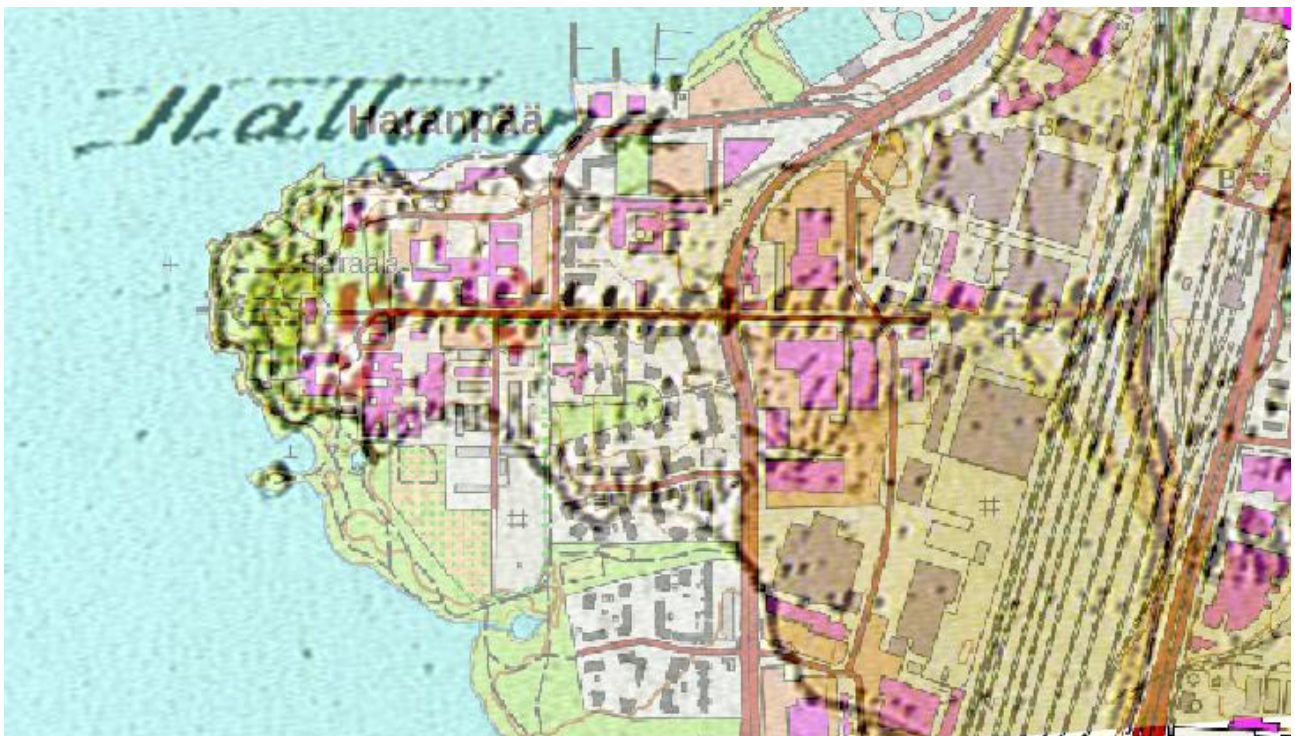
Kartta 4. Isaac Lithovin isojakokartan (1758) ote asemoituna nykyisen peruskartan päälle. Punaisella korostettu rusthollin päärakennuksen paikka niemen länsiosassa. Punainen ympyrä niemen tyvessä (idässä) osoittaa torpan sijainnin. Asemoinnin kiinnekohtina niemenkärjen muoto, niemen edustalla sijaitseva luoto ja rusthollin luo johtava (koivu)kuja, jonka linja vastaa nykyistä Hatanpään puistokujaa. (Huom. Asemoinnissa käytetty alhaisen resoluution digitaalista kuvatallennetta, mistä syystä asemoimaton kuva on mustavalkoinen).

Vuonna 1757 Hatanpään rusthollin osti tunnettu valtiopäiväpoliitikko ja Tampereen kaupungin perustamisessa (1779) keskeistä roolia näytellyt Hans Henrik Boije (1716 - 81). Boije teki rusthollista asumakartanonsa suurine englantilaistyyllisine puistoineen. Näin alkoi Hatanpään kartanon aika.

3.5.1. Hatanpään kartano ja rustholli vanhimmissa kartoissa

Kartta 5. Ote Kuninkaankartastosta (1776 - 1805), karttasivu 269. Ei mittakaavassa.

Kartta 6. Kuninkaankartaston ote asemoituna nykyisen peruskartan päälle. Asemoinnin kiinnekohtina niemenkärjen muodot, niemen edustalla sijaitseva luoto ja kartanolle johtava tielinja, joka vastaa nykyistä Hatanpään puistokujaa. Pohjakartta: Maanmittauslaitos.

Vuoden 1758 isojakokartan asemoinnin mukaan Hatanpään rusthollin päärakennus on sijainnut nykyisen kartanon päärakennuksen kohdalla. Kuninkaankartastossa (1776 - 1805) on kuvattu Hatanpään niemen

länsiosaan iso punainen suorakaide ja joukko pienempiä punaisia täpliä, jotka epäilemättä tarkoittavat Hatanpään kartanon silloista päärakennusta ulkorakennuksineen (kartat 5 ja 6). Lisäksi kolme punaista täplää on kuvattu runsaat sata metriä idemmäs, kartanolle johtavan kujan varteen. Nekin kaiketi ovat kartanon ulkorakennuksia, mutta herää kysymys, voisivatko ne samalla osoittaa vanhaa niemellä sijainnutta talonpaikkaa.

Yksityiskohtaisin 1700-luvun kartta Hatanpäästä on Ruotsin valtakunnanarkiston sota-arkistossa (*Krigsarkivet*) säilytetty sotilaskartta *Finska rekognoseringskartan A XII nr2*, joka on julkaistu *Hatanpään kartanonpuiston käyttö- ja hoitosuunnitelman* historiaselvityksessä (2010, sivu 6). Tässä kartassa on kuvattu samat rakennusryhmät kuin suunnilleen saman ikäisessä *Kuninkaan kartastossakin*, mutta huomattavasti tarkemmin.

Kun rekognosointikartta asemoidaan peruskartan päälle, käy heti ilmi, että siinä kuvatut rakennusryhmät sijaitsevat hieman eri paikoissa (lännempänä) kuin *Kuninkaan kartasto* antaa ymmärtää. Kaikella todennäköisyydellä rekognosointikartta on luotettavampi.

Nykykartalle asemoituna rekognosointikartan kolmesta läntisestä rakennusryhmästä 1) pohjoisin sijaitsee puistoalueella hieman lounaaseen nykyisestä Idmanin huvilasta, 2) keskimmäisin nykyisen päärakennuksen kohdalla ja siitä hieman itään ja 3) eteläisin nykyisen kartanon navetan alueella (kartta 8).

Kartta 7. Rekognosointikartan ote.

Kartta 8. Rekognosointikartan ote asemoituna nykyisen peruskartan päälle.

Läntisen rakennusryhmän iso suorakaide (kartanon päärakennus) sijaitsee rekognosointikartassa täsmälleen nykyisen päärakennuksen kohdalla. Tämä paikannus sopii myös isojakokarttaan, jossa siinäkin rusthollin päärakennusta esittävä piirros on nykyisen päärakennuksen kohdalla. Isojakokartan piirros tosin on suhteettoman iso. Se on myös kuvattu itä - länsi-suuntaiseksi siinä missä rekognosointikartan ja *Kuninkaan kartaston* rakennus on kuvattu pohjoinen - etelä-suuntaiseksi.

Kuninkaan kartaston asemoinnissa päärakennus kuitenkin sijaitsee selvästi nykyisen päärakennuksen itäpuolella (kartta 6). Koska päärakennuksen paikkaa tuskin on siirretty edestakaisin, jompikumpi paikannus on virheellinen. Voidaan pitää jokseenkin varmana, että rekognosointikartta ja isojakokartta ovat tässä suhteessa luotettavampia kuin paljon ylimalkaisempi *Kuninkaan kartasto*.

Tosin myös Messukylän pitäjänkartan asemoinnissa kartanon silloiseen päärakennukseen viittaava kuvio sijoittuu nykyisen päärakennuksen itäpuolelle (kartta 10). Tämäkin lienee virhe, koska pitäjänkartta vaikuttaa melko ylimalkaiselta ja siinä on niukasti yksityiskohtia. Pitäjänkartasta päätellen päärakennus on tuossa vaiheessa ollut T-kirjaimen muotoinen.

Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998 -teos kertoo edellä kuvatun kanssa yhtäpitävästi, että Boijen rakennuttama yksikerroksinen puinen päärakennus korotettiin myöhemmin kaksikerroksiseksi. Puinen rakennus paloi vuonna 1880, minkä jälkeen nykyinen, lähinnä uusrenessanssityylinen kivirakennus pystytettiin "vanhan paikalle" (s. 210).

Kartta 9. Ote Messukylän pitäjänkartasta, karttalehti 2123 08 (piirretty 1840-luvulla). Pitäjänkartassa erottuvat nykyistä Hatanpään puistokujaa vastaava tielinja kartanolle ja jälkikäteen lisätty rautatielinja (1870-luku). Nämä linjat toimivat niemenkärjen muotojen ohella kiinnekohtina kartta-asemoinnissa. Lähde: Digitaaliarkisto, Pitäjänkartasto.

Kartta 10. Ote pitäjänkartasta nykyisen peruskartan päälle asemituna. Hatanpään kartanon päärakennukseen viittaava merkintä sijaitsee nykyisen päärakennuksen itäpuolella. Asemoinnin perusteista ks. kartta 9:n kuvateksti.

Rekognosointikartan itäinen rakennusryhmä sijaitsee idempänä Hatanpään puistokujan molemmin puolin suurin piirtein osoitteen *Hatanpään puistokuja 17* tasalla. Rekognosointikartassa näkyy kuusi rakennusta umpipihamaisesti sijoitettuna kartanolle johtavan koivukujan kulkiessa pihan läpi. *Kuninkaan kartaston* mukaan rakennusryhmä olisi sijainnut 140 - 150 metriä lännempänä Hatanpään sairaalan itäsiiven tasalla.

Mainittakoon, että myös *Kuninkaan tiekartastossa Suomesta 1790* (karttasivu 173) sekä Pirkkalan sotilaskartassa (1776 - 1805)² on kuvattu Hatanpäälle kaksi erillistä rakennusryhmää, jotka vastaavat em. Krigsarkivetin rekognosointikartassa ja *Kuninkaan kartastossa* näkyviä rakennuksia. Näillä kartoilla ei kuitenkaan ole itsenäistä todistusvoimaa, koska ne perustuvat samoihin kartoituksiin kuin *Kuninkaan kartasto* ja Krigsarkivetin rekognosointikartta. Messukylän pitäjänkartassa itäinen rakennusryhmä ei enää näy, mutta siinä on muutenkin niukasti yksityiskohtia.

Isojakokartassa (1758) niemen kärki eli suunnilleen nykyinen viheralue on rusthollin tonttia. Sen itäpuolelle on kuvattu laaja peltoalue, joka ulottuu karkeasti sanoen nykyisen Hatanpään valtatie linjalle saakka. Niemen silloiselle pohjois- ja kaakkoisrannalle on isojakokartassa myös kuvattu niittyalueet ja niemen tyveen matalaa koivua ja mäntyä kasvava metsäalue, joka on kartan mukaan "tasaista ja hyvää maata" (*jemn och god marck*). Niittyalueet näkyvät myös *Kuninkaan kartastossa* ja pitäjänkartassa.

Historiallisissa kartoissa peltomuodot ja tiestö saattavat joskus tarjota viitteitä autoituneiden tonttien sijainneista, mutta Hatanpään historiallisista kartoista sellaisia yksityiskohtia ei löydetty. Jos niemen koillisosassa on sijainnut talotontti 1600-luvun puolivälissä, kuten Hans Hanssonin kartta antaa ymmärtää (kartta 2), sen alue on 1700-luvun puoliväliin mennessä muuttunut niityksi tai nuoreksi metsäksi - ellei sitten isojakokartassa näkyvä torppa ole yhteydessä vanhaan talonpaikkaan (ks. alla).

On syytä panna merkille, että kartta-asemoinneista päätellen Pyhäjärven rantaviiva on 1700-luvulla noussut lähelle 80 metrin korkeuskäyrää mpy. Pyhäjärven pinta vaikuttaa siis 1700-luvun jälkeen laskeneen pari metriä.

3.5.2. Hatanpään torpista

Hatanpään kartanon maille perustettiin viimeistään 1760-luvulta alkaen suuri määrä torppia. Vuonna 1837 niitä oli 53 kappaletta (Arajärvi 1954: 231, 236). Torppien tarkoista sijainneista on vaikea löytää tietoa.

Kuva 2. Isojakokartassa (1758) kuvattu torpanpaikka vuoden 2015 ilmakehuun asemoituna.

Pohjakuva: Tampereen WMS-palvelu, taustarasterit.

² www.vanhatkartat.fi, rekognosointikartat 1776 - 1805, Pirkkala. [kra sera pf 141 nr 1 tampere xii 2.jpg](#)

Vuoden 1758 isojakokartassa on niemen tyveen merkitty yksi torpanpaikka (kartat 3 ja 4). Se sijaitsee kartta-
asemoinnin perusteella Lokomon vanhan konepaja- ja valimorakennuskompleksin (1916) koillisnurkan
tienoilla sekä kompleksin ja junaradan välissä. Paikka sijaitsee selvitysalueen ulkopuolella ja voidaan katsoa
tuhoutuneeksi.

Muissa karttalähteissä tätä torppaa ei enää näy, eikä mitään muitakaan torppia ole kuvattu Hatanpään
niemelle. Tämä pätee jo mainittujen karttojen ohella myös *Kalmerbergin kartastoon* (R III : List 8; vuodelta
1855), jossa Tampereen seudun torpanpaikkoja on kyllä muuten kuvattu runsaasti.

Hatanpään torppia on sijainnut muun muassa nykyisten Kyttälän, Tammelan ja Viinikan kaupunginosien
alueilla. Tämän esiselvityksen selvitysalueella tuskin on missään vaiheessa ollut torpanpaikkaa.

3.5.3. "Vapaamuurarin hauta" kartanon puistossa

Kartano ja siihen liittyvä, osittain jo Boijen aikaan palautuva puisto hallitsevat yhä niemen länsiosaa.
Vapaamuurarijärjestöön kuuluneen Boijen ajan jälki saattaa myös olla puistossa, lähellä rantaa, sijaitseva
Vapaamuurarin hautana tunnettu maakiinteä luonnonkivi, johon on kaiverrettu kreikankielinen
raamatunsitaatti (<http://www.tampere.fi/ekstrat/taidemuseo/muistomerkit/vapaamuurari.html>):

ΕΓΝΩ ΚΥΡΙΟΣ ΤΟΥΣ ΟΝΤΑΣ ΑΥΤΟΥ
2 Τ 2.19

"Herra tuntee omansa"

Toinen kirje Timoteukselle 2:19

Perimätiedot tai oletukset, jotka yhdistävät tekstin nimenomaan Hans Henrik Boijeeseen ja vapaamuurarien
tunnuslauseisiin, eivät välttämättä ole luotettavia. Tarkemman tutkimuksen puutteessa hakkauksen
ajoituksesta ja taustasta on vaikea sanoa mitään definiitivista (Kukkonen 2008). Toisaalta *Hatanpään
kartanopuiston käyttö- ja hoitosuunnitelman* (2010) historiaselvityksessä otetaan kanta, jonka mukaan kivi
todennäköisesti liittyy Boijeeseen (sivu 7).

Vapaamuurarin hauta, joka ei perinteikkäästä nimestään huolimatta ole hautamuistomerkki, ei sisälly
Muinaisjäännösrekisteriin. Tampereen museoiden Siiri-tietokannassa se on rekisteröity "muuna kohteena"
kohdenimellä *Hatanpään muistokivi*.

Koska Vapaamuurarin hauta on mahdollisesti jo 1700-luvun keskivaiheille palautuva, uskomuksellisista syistä
tehty ja mahdollisesti merkittävään historialliseen hahmoon liitettävä kivihaakaus ja perimätiedon kohde,
joka sijaitsee kulttuurihistoriallisesti arvokkaassa ympäristössä, sitä olisi perusteltua kohdella kiinteänä
muinaisjäännöksenä (Niukkanen 2009: 113).

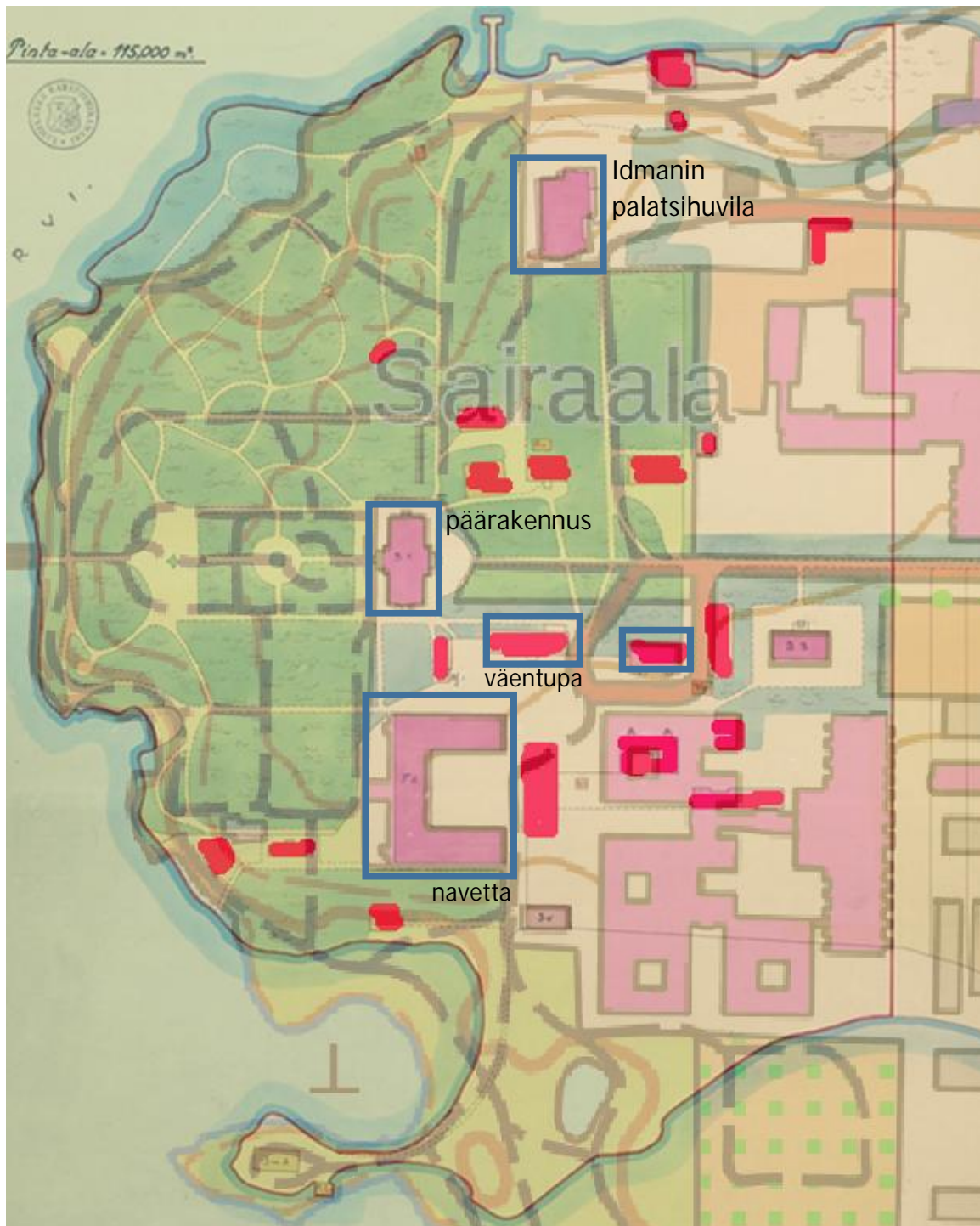
3.5.4. Hatanpään kartano 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa

Kartano siirtyi Idman-suvulle v. 1831 ja Idmanin kavallusjutun jälkeen Tampereen kaupungin omistukseen v. 1913 (Rasila 1988: 340). Kartanon kivinen päärakennus on valmistunut vuonna 1885 ja erillinen palatsihuvila 1893.

Kartanon aluetta esittävä *Senaatin kartaston* ote (kartta 11) on ylimalkainen ja epätarkka, eikä siitä liene juuri hyötyä kartanon rakennuskannan selvittämisessä. Vuodelta 1914 on tarkempi kartta (kartta 12), jossa on kuvattu kartanon silloiset rakennukset. Viisi kuvatuista rakennuksista on yhä olemassa.

Kartta 11. Ote Senaatin kartastosta (1870 - 1907; karttalehti Tampere XIX-XX 24-25; lähde: Digitaaliarkisto). Ei mittakaavassa.

Kartta 12. Vuoden 1914 kartta nykyisen peruskartan päälle asemoituna.

Sinisellä suorakaiteella merkitty ne yhä olemassa olevat rakennukset, jotka näkyvät jo v. 1914 kartassa.
Punaisella korostettu hävinneet rakennukset.

Julkaistu lähteessä Hatanpään kartanon puiston hoito- ja käyttösuunnitelma (2010), sivu 13.

Originaali: Kansallisarkisto, arkistoyksikkö: sto ad 773/100 1914 14. Ehdotus Suomen eläinlääkäriopistolle Tampereen kaupungin omistamasta Hatanpään tilasta luovutettavasta alueesta.

3.6. Hatanpää Tampereen kaupunginosana

Kartta 13. Ote Tampereen asemakartasta 1939. Ei mittakaavassa. Digitaalisen kartan lähde: Kaupunkikartat, <http://koti.kapsi.fi/timomeriluoto/KARTAT/Kaupunkikartat/Tampere%20asemakaava%201939.jpg>

Hatanpään niemen v. 1913 siirryttyä kartanon mukana Tampereen kaupungin omistukseen siitä tuli Tampereen XXII kaupunginosa, jonka asemakaava vahvistettiin v. 1920. Hatanpäästä tuli sairaala-, teollisuus- ja siirtolapuutarha-alue, jossa myös asui muutamia satoja henkilöitä. Niemen länsiosa, kartano mukaan lukien, oli vuodesta 1914 alkaen sairaala-alue. Kartanorakennusten sairaalakäyttö on lakannut 1960-luvun jälkeen. Teollisuus- ja varastotontit syntyivät sairaala-alueen ja sen vieressä sijainneen siirtolapuutarhan (1916 - 77) itäpuolelle. Asuntorakentaminen oli Hatanpäällä vähäistä 1990-luvulle saakka.

Esiselvitystyön selvitysalue on valtaosaltaan entistä tai nykyistä sairaala-alueita, mutta siihen sisältyvät myös entisen siirtolapuutarhan länsiosa ja Hatanpään puistokuja Lokomon tehdasalueelle saakka.

Hatanpään vanhimpia tehtaita olivat *Oy Lokomo Ab:n* konepaja ja valimo (per. 1915), *Hyppösen kenkätehdas* (1915 - 27) ja sen tiloissa (nyk. Hatanpään teollisuustalo) jatkanut *Kumiteollisuus Oy*, nykyisen Nokia Networksin toimitalon kohdalla sijainnut *J. N. Salmisen nahkatehdas* (per. 1915) sekä Suomen ensimmäinen muovitehdas, kaseiini- eli galaliittimuovilla aloittanut *Sarvis Oy* (per. 1921; Keskinen *ei julkaisuvuotta*³). Näiden kiinteistöt sijaitsivat niemen koillisosassa, nykyisen vedenpuhdistamon etelä- ja itäpuolella ja siten tämän esiselvitystyön selvitysalueen ulkopuolella.

Teollisuus-, varasto- ja sairaalarakennuksista huolimatta suurin osa Hatanpään niemestä oli vielä 1900-luvun puolivälissä rakentamatonta ja viljely/kasvimaakäytössä tai joutomaana. Niemen itäosa (tyvi) Hatanpään valtatie ja rautatie välissä muuttui kauttaaltaan rakennetuksi teollisuusalueeksi 1900-luvun jälkipuolella.

Vielä vuoden 1996 ilmakuvassa niemen keskiosassa erottuu jonkin verran rakentamatonta ja päällystämätöntä maata (Tampereen kaupungin WMS-palvelu, taustarasterit). Nykyään sellainen on joitakin piha- ja puistonurmikoita lukuun ottamatta hävinnyt niemen keskiosasta vanhan siirtolapuutarhan alueella ja muualla Hatanpään valtatie länsipuolella tapahtuneen kerrostalorakentamisen myötä. Rakentamatonta ja päällystämätöntä maa keskittyy nykyisin niemen länsiosan viheraluevyöhykkeelle.

Hatanpään ovat vaikuttaneet voimakkaasti myös niemeä leventäneet täyttötöyt, jotka ovat pääosin tapahtuneet 1900-luvun viimeisten vuosikymmenten aikana.

³ Hyppösen nahkatehtaan ja myöhemmän Kumiteollisuus Oy:n kiinteistön (nyk. Hatanpään teollisuustalo) identtisyden vahvistaa myös vuoden 1917 Tamperetta esittävä, alun perin ilmeisesti tietosanakirjassa julkaistu kartta, jonka digitaalinen kopio ("Tampere 1917") on saatavilla osoitteesta <http://koti.kapsi.fi/timomeriluoto/KARTAT/Kaupunkikartat/Tampere%20asemakaava%201939.jpg>. Katsottu 23.06.2016.

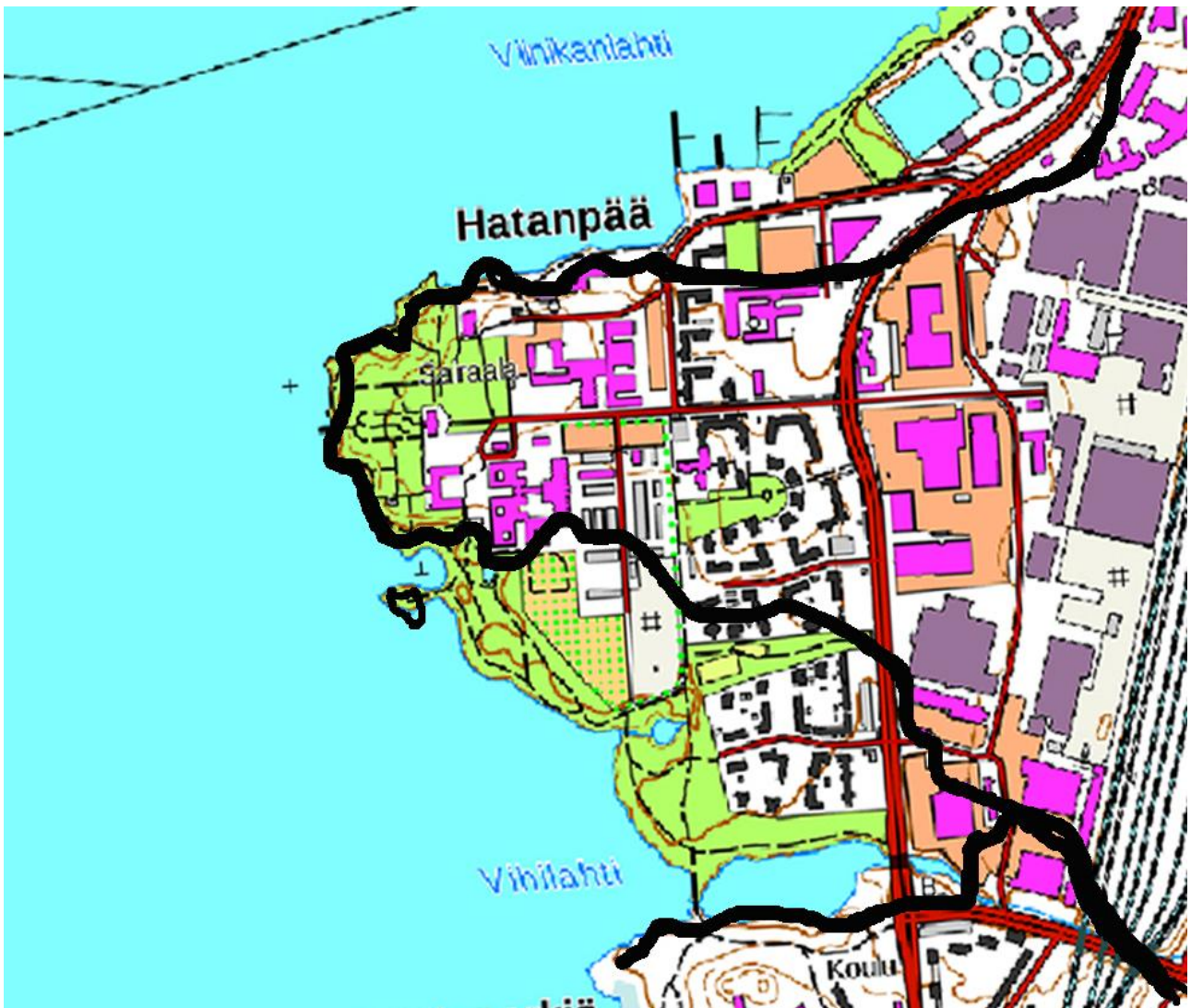

Kuva 3. Hatanpää ilmakuvasa vuonna 1946. Rantaviiva on muuttunut vain hieman 1700-luvun kartoissa ja Messukylän pitäjänkartassa kuvatusa alkuperäisestä tilasta (Lähde: Tampereen WMS-palvelu, taustarasterit).

1 - siirtolapuutarha. 2 - Hatanpään kartanon päärakennus. 3 - Sarvis Oy:n muovitehdas. 4 - Lokomon tehdasalue. 5 - Kumiteollisuus Oy.

Kuva 4. Hatanpää ilmakuvassa vuonna 2015. Vuoden 1946 tilanteeseen verrattuna niemi on leventynyt noin kolmanneksen (Lähde: Tampereen WMS-palvelu, taustarasterit).

Kartta 14. Messukylän pitäjänkartassa kuvattu Hatanpään alkuperäinen rantaviiva siirrettyä nykyisen peruskartan päälle. Ei mittakaavassa. Pohjakartta: Maanmittauslaitos. Lisäykset: Sami Raninen.

4. PÄÄTELMÄT ALUEEN ARKEOLOGISESTA INVENTOINTITARPEESTA

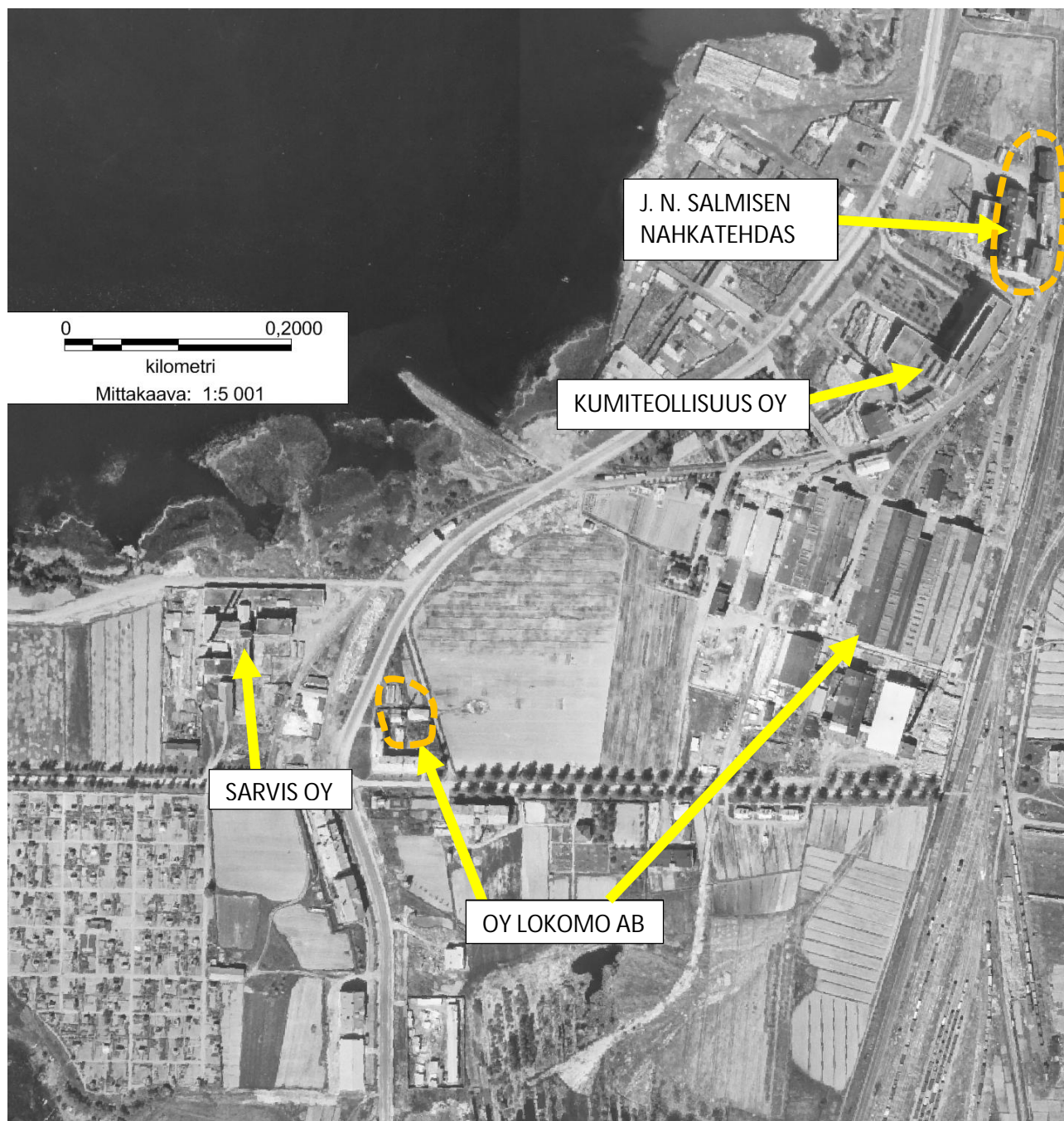
Kartassa 14 kuvatuista, "alkuperäisen" rantaviivan sisälle jäävistä alueista lähinnä viheralueet ovat sellaisia, että niillä on uskottavasti saattanut säilyä arkeologisoituneita jälkiä niemen kaupungistumista edeltävältä ajalta. Muilta osin niemi on ollut voimakkaan rakentamisen kohteena. Suurinta osaa niemestä peittävät asfaltoidut piha-alueet. Niiden rakentamiseen on selvästi liittynyt tasoitus- ja muita maansiirtotöitä, joiden jäljiltä arkeologisten kohteiden säilymistodennäköisyys on niiden alueella enimmäkseen alhainen.

4.1. Teollisuusarkeologinen näkökulma

Esiselvityksen yhteydessä kävi nopeasti ilmi, että 1910-luvulta lähtien syntynyt Hatanpään varhainen teollisuus on sijainnut niemen koillisosassa eli alustavasti rajatun kaava-alueen ja selvitysalueen ulkopuolella lukuun ottamatta Hatanpään puistokujan itäosaa, joka jatkuu Lokomon konepajan ja valimon alueelle. Koska varhaisten teollisuuskiinteistöjen sijainnit olivat näin tulleet selvitettyiksi ja muutkin alustavat tiedot näistä teollisuuskohteista olivat koottavissa vähällä vaivalla, ne esitetään tässä yhteydessä.

Yleisesti voidaan todeta, että Hatanpään koillisosan teollisuusalueilla on teoriassa voinut säilyä erilaisten käytöstä poistettujen teollisuuslaitteiden jäännöksiä, jos sellaiset on rakennettu tai perustettu riittävän

syvälle. Tällaisten hypoteettisten kohteiden arkeologista arvoa kuitenkin vähentää suhteellisen nuori ikä (aikaisintaan 1910-luvulta).

Kuva 5. Hatvanpään varhaisimmat teollisuuskiinteistöt vuoden 1946 ilmakuvasa.

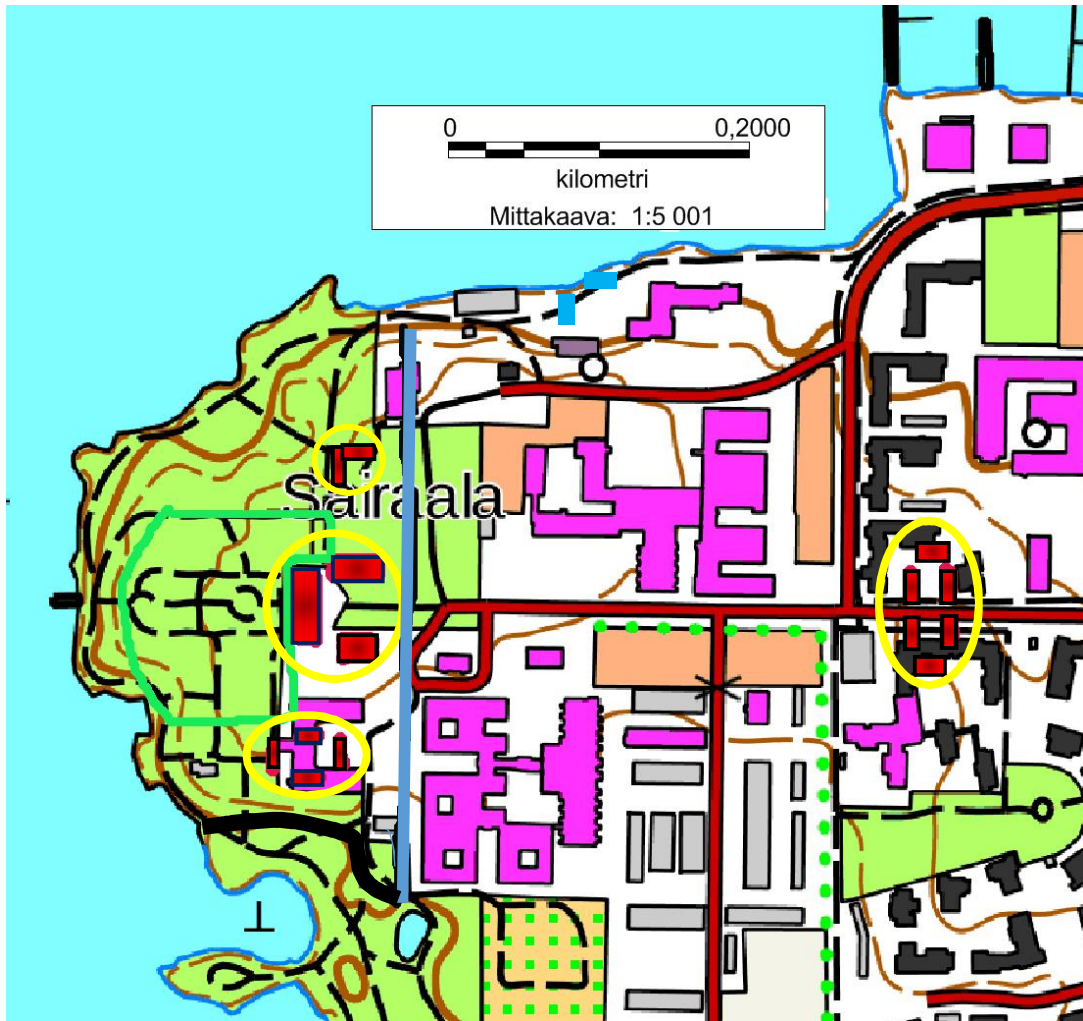
— — — — — nykypäivään mennessä purettuja teollisuuskiinteistöjen rakennuksia.

Kun verrataan vuoden 1946 ilmakuvasa näkyviä Sarvis Oy:n, Oy Lokomon Ab:n, Kumiteollisuus Oy:n ja Salmisen nahkatehtaan teollisuuskiinteistöjä nykyiseen ilmaokuvaan, on helppo nähdä, että ainakin Lokomon kiinteistön alueella on purettu joitakin pieniä rakennuksia. Ne sijaitsevat erillään varsinaisesta tuotantoalueesta ollen ehkä varastoja, asuntoloita tms. teollisuusarkeologisesti vähämerkityksellisiä kohteita. Salmisen nahkatehtaan rakennukset on 1990-luvulla purettu kokonaan ja niiden tilalle on noussut Nokia Networksin toimitalo ja siihen liittyvä pysäköintirakennus.

Mikään läpikäyty lähde ei viittaa siihen, että arkeologisesti lupaavimmalla alueella eli kartanon puistossa olisi koskaan ollut teollisia toimintoja.

Johtopäätös: Hatanpään niemellä ei todennäköisesti ole teollisuusarkeologisesta näkökulmasta kiinnostavia kohteita.

4.2. Hatanpään rusthollin ja kartanon alue

Kartta 15. 1700-luvun rekognosointikartan merkintöjä asemoituna nykyisen peruskartan päälle.

- Hatanpään kartanon rakennus (rakennusryhmät korostettu myös keltaisella ympyrällä)
- Hatanpään kartanon tontin raja idässä
- Vanha kartanon puisto
- kartanon tontin rantaviiva etelän suunnassa

Hatanpään viheraluevyöhykkeestä arboretum ja Vihilahdenpuisto sijaitsevat nykyaikaisella täyttömaalla ollen siten arkeologisesti merkityksellisiä. Kartanon puiston alueella on sekä voimakkaiden maansiirtotöiden kohteena olleita osia että sellaisia osia, joiden topografia vaikuttaa alkuperäisen tilan säilyttäneeltä.

Kartanon puisto voidaan jakaa karkeasti kolmeen topografiseen vyöhykkeeseen, jotka erottuvat tasanteina (terasseina).

1. Kartanon päärakennuksen länsipuolella on puuton piha eli ylätasanne, joka nousee selkeästi erottuvan penkereenä puiston keskivyöhykkeen yläpuolelle.
2. Keskivyöhykkeellä kasvaa puita ja sen halki kulkee sorapäälysteisiä puistopolkuja. Siellä on myös tehty viemäröinti- ja valaisinasennustöitä. Voimakkaimmin muokattua on keskivyöhykkeen pohjoisosa (Idmanin palatsihuvilan lounaispuolinen osa), jossa on vallimaisia muotoja ja jossa pohjoinen - etelä-suuntainen puistotie kulkee syvää tiekourua pitkin. Voimakkaasti muokattuja ovat myös keskivyöhykkeen pohjois- ja länsiosan reunat, joissa sijaitsee jyrkkä ja selkeästi osin keinotekoinen rinne puiston ala- eli rantavyöhykettä vastaan. Puiston eteläosassa keskivyöhykkeen rinne on loivempi ja luultavasti alkuperäisemmässä tilassa. Keskivyöhykkeellä sijaitsee laajoja osia, joiden topografia ei ole silminnähtävien muokattua. Tällaisissa osissa alkuperäiset maan pintakerrokset lienevät saavutettavissa manuaalisessa koekuopitusyvytyksessä.
3. Puiston ala- eli rantavyöhyke on tasainen, voimakkaasti muokattu ja suurelta osin täyttömaata. Rantaa kiertää rantamuuri. Rantavyöhykkeen luoteisosassa sijaitsee *Vapaamuurarin hauta* eli *Hatanpään muistokivi*. Kyseessä on matala, laakea, maakiinteä lohkare. Noin 10 metriä kivistä etelään sijaitsee keskitasanteelle johtava kiviportaikko ja noin 25 metriä länteen sijaitsee ranta. Vapaamuurarin hauta sijaitsee keskitasanteelle nousevan jyrkän rinteiden juurella. Jos kiveä ei ole liikuteltu, sen on aikoinaan täytynyt sijaita aivan rannassa.

1700-luvun karttojen perusteella kartanon puistoon voidaan alustavasti paikantaa neljä potentiaalista arkeologista intressialuetta (kartta 15).

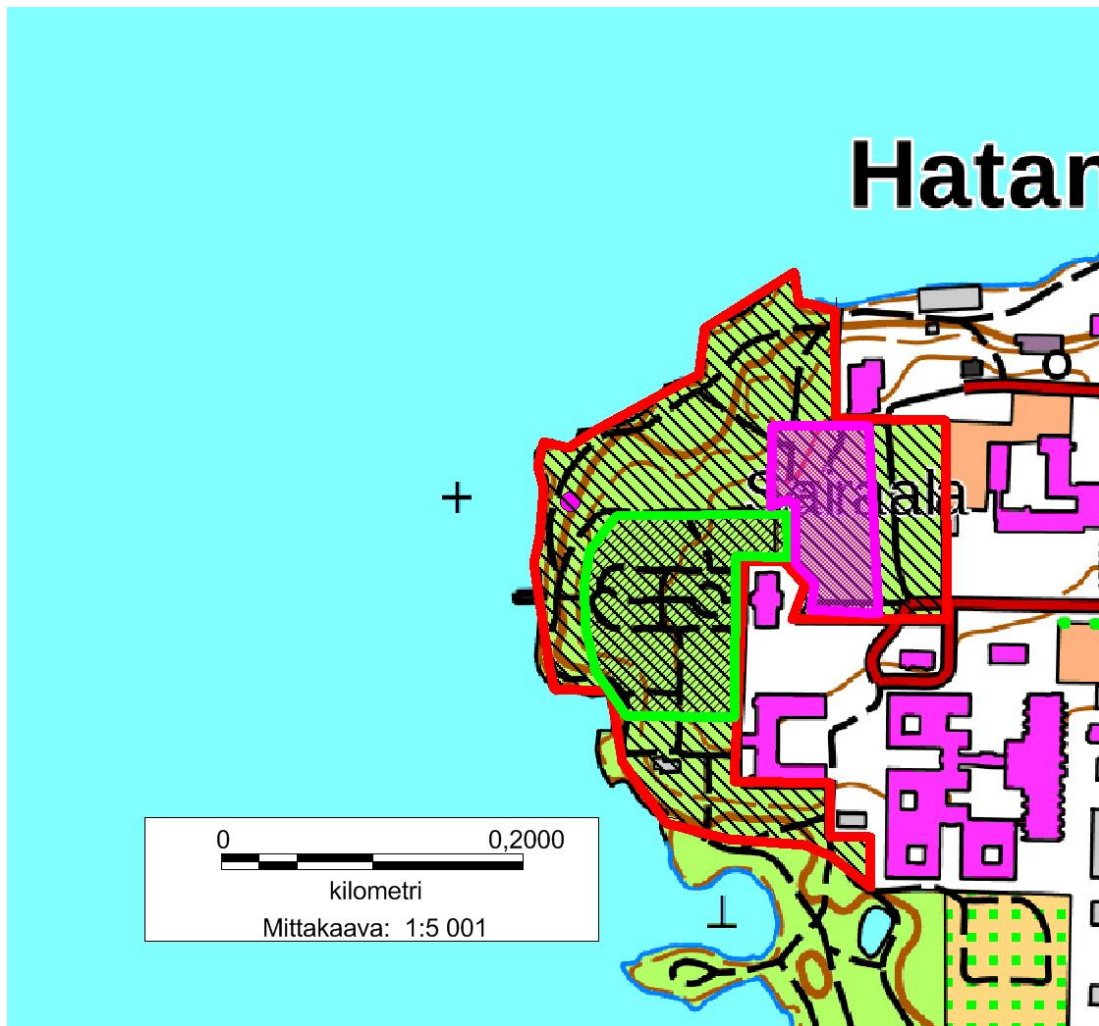
1. Rekognosointikartan pohjoinen rakennusryhmä Idmanin palatsihuvilan lounaispuolella. Alueella on tehty maansiirtotöitä varsinkin puistotiekourun läheisyydessä. Pohjoisen rakennusryhmän läntinen rakennus on asemoinnin perusteella sijainnut suunnilleen nykyisen tiekourun kohdalla, mutta itäisestä rakennuksesta on suuremmalla todennäköisyydellä voinut säilyä jotakin jäännöksiä.
2. Rekognosointikartan keskinen rakennusryhmä. 1700-luvun päärakennuksen paikka sijaitsee nykyisen päärakennuksen kohdalla. 1700-luvun päärakennuksen lähelle on kuvattu kaksi muuta suurehkoa rakennusta, joista toinen sijaitsee nykyisen nurmikon alla ja toinen asfaltoidulla alueella. Ainakin ensin mainitusta on kohtalaisella todennäköisyydellä säilynyt jäännöksiä.
3. Rekognosointikartan eteläinen rakennusryhmä nykyisen tiilinavetan alueella. Ryhmän itäisin rakennus sijoittuu asemoinnissa asfaltoidulle pihalle. Läntisin rakennus sijoittuu navetan länsipuolelle nykyisen ruusutarhan alueella. Ainakin läntisimmästä rakennuksesta on voinut säilyä jäännöksiä.
4. Rekognosointikartassa kuvattu varhainen puisto. Vanhimmalla puistoalueella lienee edellytyksiä 1700-luvun aikaisiin maakerroksiin ja maanalaisiin puistorakenteisiin kohdistuvalle puisto- ja puutarha-arkeologiselle tutkimukselle. Varhaista puistoa rajaa pohjoisessa ns. *Kuninkaankuja* ja lännessä *Hattuna ja Myssynä* tunnetut kuuset (joista ks. Hatanpään kartanon käyttö- ja hoitosuunnitelma, sivu 8).

Johtopäätös: Kartanon puiston alueella sekä kartanon päärakennuksen ympäristössä on suositeltavaa tehdä arkeologinen tarkkuusinventointi. Alueella on voinut säilyä Hatanpään kartanoon, rustholliin ja jopa myöhäiskeskiaikaiseen kylään/talotonttiin liittyviä kulttuurikerroksia ja rakenteita, eikä esihistoriallisen muinaisjäännöksen löytyminen ole poissuljettua.

Kohdenimellä *Hatanpään kartano* viitataan kohdeluettelossa 1700-luvulla käytössä olleen kartanon pihapiiriin siihen osaan, joka on säästynyt myöhemmältä rakentamiselta ja päälylystyöiltä. Kohdenimellä

Hatanpään vanha puisto viitataan 1700-luvun rekognosointikartassa kuvattuun puistoon. Kohdealueiden rajauksista ks. kartta 16.

Näiden kohdealueiden ohella arkeologinen koekuopitus on soveltuvissa kohdissa mielekästä koko niemenkärjen viheralueella siltä osin kuin se sijaitsee 1700-luvun karttojen mukaan rajatulla historiallisen niemen alueella eikä myöhemmällä täyttömaalla (ks. kartta 16). Tämän määritelmän piiriin mahtuva viheralue on yhteensä noin 5,5 hehtaaria laaja, kun mukaan lasketaan myös siihen sisältyvät edellä mainitut kohdealueet.

Kartta 16. Arkeologiset intressialueet Hatanpään niemen kärjessä. Pohjakartta: Maanmittauslaitos.

— viherialue, jonka piirissä laajoja alkuperäistä topografiaa säilyttäneitä, koekuopitukseen soveltuvia alueita (esihistoriallisen muinaisjäännöksen löytöispotentialia)

— varhainen 1700-luvun rekognosointikartassa kuvattu puistoalue. Kohdenimi Hatanpään vanha puisto (ks. Kohdeluettelo).

— 1700-luvun rekognosointikartan perusteella rajattu kartanon pihapiirin osa, joka nykyisin on rakentamaton ja pääosin nurmen peitossa. Kohdenimi Hatanpään kartano (ks. Kohdeluettelo).

Kuva 6. Nurmikkoa kartanon päärakennuksen koillispuolella. Kuvattu kaakkoon. Kuva: Sami Raninen. KYY 186: 7.

Kuva 7. Keskitasanteen ja rantatasanteen välistä loivaa rinnettä niemenkärjen etelärannalla. Kuvattu itään. Kuva: Sami Raninen. KYY 186: 6.

Kuva 8. "Vapaamuurarin haudan" kirjoitus. Kuva: Sami Raninen. KY 186: 4.

Kuva 9. "Vapaamuurarin hauta" eli iso laakea kivenlohkare puiston keskitasanteen ja rantatasanteen välisen jyrkän rinteän juurella kiviportaista kymmenkunta metriä pohjoiseen. Kuvattu koilliseen. Kuva: Sami Raninen. KY 186: 3.

Kuva 10. Idmanin palatsihuvilasta länteen ja lounaaseen kulkeva pohjoinen - etelä-suuntainen puistotie, jonka kohdalla ja itäpuolella on sijainnut 1700-luvulla rakennusryhmä. Kuvattu pohjoiseen. Kuva: Sami Raninen. KY 186: 2.

Kuva 11. Puiston ylätasannetta kartanon päärakennuksen länsipuolella. 1700-luvun puistoaluetta. Kuvattu etelään. Kuva: Sami Raninen. KY 186: 1.

4.3. Hatanpään puistokuja ja ”itäinen rakennusryhmä”

Hatanpään puistokujaa reunustavat molemmin puolin noin kolme metriä leveät nurmikkopientareet, joissa puistokujan puut kasvavat. Pihoihin johtavien ajoväylien kohdilla pientareita ei luonnollisesti ole. Nurmikkopientareet eivät oletettavasti ole kauttaaltaan olleet kunnallisteknisen tms. maanalaisen rakentamisen piirissä, joten niiden alla on periaatteessa voinut säilyä arkeologisoituneita ilmiöitä. Ainoa paikannettu potentiaalinen arkeologinen intressialue kuitenkin on muutamissa 1700-luvun kartoissa kuvattu ”itäinen rakennusryhmä”, joka on rekognosointikartan perusteella asemoitu noin katuosoitteen Hatanpään puistokuja 17 tasalle (kartat 8 ja 17).

Tällä kohdalla Hatanpään puistokuja ylittää matalan kumpareen. Puistokujan molemmilla puolilla sijaitsee kerrostalot. Asemoitu rakennusryhmä jatkuu kerrostalojen alle ja tien pohjoispuolella sijaitsevan kerrostalon pihalle. Kohdetta voi ainakin valtaosin pitää tuhoutuneena. 1700-luvulle ajoittuvia kulttuurikerroksia tai rakenteita on teoriassa voinut säilyä ainakin tien molemmilla puolilla olevien nurmikkopientareiden kohdalla. Tien ajoradan ja jalkakäytävien kohdalla säilyminen on epätodennäköistä tierakennekerrosten, kunnallistekniikan jne. takia. Nurmikkopientareilla kasvavat koivut ovat melko nuoria, joten on mahdollista, että niidenkin kohdalla maata on kaivettu syvällekin 1900-luvun aikana. Valokuvassa näkyikin viemärikaivon kansi.

Johtopäätös: Jos itäisen rakennusryhmän kohtaa ajatellaan historialliseen talotonttiin rinnasteisena ilmiönä, kyseessä on pääosin tuhoutunut kohde, josta on hyvin epävarmasti voinut säilyä fragmentaarisia jäännöksiä pienellä pinta-alalla. Kohteeseen liittyvä suojele- ja tutkimusintressi ei liene suuri.

1700-luvun itäisen rakennusryhmän sijaintipaikkaa Hatanpään puistokujan eteläpuolella. Kuva: Sami Raninen. KYY 186: 5.

4.4. E. J. Reinilän puisto

E. J. Reinilän puisto sijaitsee selvitysalueen ulkopuolella, mutta koska siihen ehdittiin pikaisesti tutustua maastokäynnillä, siitä esitetään tässä yhteydessä pari huomiota. Puiston arkeologinen kiinnostavuus

muodostuu siitä, että se on kartanon puiston ohella Hatanpään niemen ainoa Ancylusjärven rantakorkeuksilla sijaitseva laaja alue, joka on säästynyt rakentamiselta. Puisto on 1900-luvulla ollut siirtolapuutarhaa ja isojakokartassa (1758) puistoon nykyisin kuuluva alue on merkitty pelloksi (kartta 4). Puiston alue viettää länteen ja etelään.

1870-luvulla talteen saatujen mesoliittisten kiviesinelöytöjen perusteella Hatanpään Ancylusjärven aikaiset rannat ovat kiinnostavia. Toisaalta voidaan huomauttaa, että puistosta ei yli 60 vuotta kestäneen siirtolapuutarhavaiheen aikana ole saatu talteen mitään löytöjä.

Puistossa sijaitsee leikkipaikka. Joitakin läjitettyjä maakumpareita ja viemärointejä lukuun ottamatta puisto ei vaikuta olleen voimakkaiden maansiirtotöiden kohteena. Puiston multakerrosten alla siirtolapuutarhan aikainen maanpinta lienee saavutettavissa manuaalisessa koekuopitusvyvydessä.

Kartta 17. E. J. Reinilän puiston ja ns. itäisen rakennusryhmän sijainti. Mittakaava 1: 10 000. Pohjakartta: Maanmittauslaitos.

5. Loppuyhteenveto

Hatanpään kartanon viheralueeseen liittyy arkeologista potentiaalia. Alueella olisi kannattavaa tehdä koekuopitusta, erityisesti alueilla, joilla on 1) voinut säilyä 1700-luvun kartoissa kuvattuja rakennuksia ja niihin liittyviä tai vanhempia kulttuurikerroksia (kohdenimi *Hatanpään kartano*) tai 2) 1700-luvun puistorakenteita ja -ilmiöitä (kohdenimi *Hatanpään vanha puisto*).

Lisäksi alueella sijaitseva *Hatanpään muistokivi* voitaneen viedä muinaisjäännösrekisteriin kiinteänä muinaisjäännöksenä.

Tampereella 16.9.2016

Sami Raninen

LÄHTEET

Adel, Vadim 1999: Reuharinniemen arvoitukset – lapinrauniotutkimuksia Tampereella. *Pirkan maan alta*: 14–25. Tampereen museoiden julkaisuja 52.

Arajärvi, Kirsti 1954: *Messukylän–Teiskon–Aitolahden historia* I. Tampereen kaupunki, Teiskon ja Aitolahden kunnat.

Hatanpään kartanopuiston käyttö- ja hoitosuunnitelma. Maisemasuunnittelu Hemgård 2010. Sähköinen julkaisu saatavilla osoitteesta <http://www.tampere.fi/asuminen-ja-ymparisto/ymparisto-ja-luonto/puistot-ja-viheralueet/puistot-ja-reitit/hatanpaan-arboretum/kartanopuisto.html>, katsottu 01.07.2016.

Keskinen, Jouni *ei julkaisuvuotta*: Kaupunginosa XXII - Hatanpää. *Koskesta voimaa* -sivusto, <http://www15.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1918-40/XXII.htm>, katsottu 27.06.2016.

Kukkonen, Antti 2008: *Hatanpään kartano, Vapaamuurarin haudan kaiverrus*. Julkaisematon raportti, Pirkanmaan maakuntamuseo. (Sähköinen versio arkistoitu Siiri-tietokantaan.)

Niukkanen, Marianna 2009: *Historiallisen ajan kiinteät muinaisjännökset. Tunnistaminen ja suojelu*. Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita 3.

Pellinen, Hanna-Maria 1999: Soikeiden tuluskivien konteksti. *Muinaistutkija* 1/1999: 24–38.

Poppius, Liisa 1935: Hatanpään kartano ja sen omistajat neljän viimeisen vuosisadan aikana. *Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia II*, s. 227–43. Tampereen historiallinen seura.

Rasila, Viljo 1988: Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi. – *Tampereen historia* I. *Vaiheet ennen 1840-lukua*, s. 316–744. Tampereen kaupunki.

Salo, Unto 1988: Tampereen esihistoria. – *Tampereen historia* I. *Vaiheet ennen 1840-lukua*, s. 51–160. Tampereen kaupunki.

Salminen, Tapio 2011: Tammerkosken keskiaika. – *Tammerkoski ja kosken kaupunki*, s. 18–33. Tampereen museoiden julkaisuja 115.

Suvanto, Seppo 1988: Talonpoikainen Tampere keskiajalta 1600-luvun puoliväliin. – *Tampereen historia* I. *Vaiheet ennen 1840-lukua*, s. 161–315. Tampereen kaupunki.

Taavitsainen, J.-P. 1990: *Ancient Hill-forts of Finland, with Special Reference to the Hill-fort of Kuhmoinen*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 94. Helsinki.

Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998. Teksti: Marjatta Leskinen & Juha Jaakola. Tampereen kaupungin ympäristötoimi kaavoitusyksikkö, julkaisuja 2/98. Tampere.

KOHDEHAKEMISTO

1. Tampere Hatanpään kartano
 - keskikoordinaatti p 6820992 i 327033
 - asuinpaikat - kartanot

2. Tampere Hatanpään muistokivi
 - keskikoordinaatti p 6 821 004 i 326 865
 - kultti- ja tarinapaikat - muistomerkit
 - kalliopiirrokset - muistomerkit

3. Tampere Hatanpään vanha puisto
 - keskikoordinaatti p 6820929 i 326941
 - asuinpaikat - puistot

Kohde 1

TAMPERE HATANPÄÄN KARTANO

KYY 186 : 2 Hatanpään kartanon vanhaa tonttia. Sami Raninen

Nimi	Hatanpään kartano
Kunta	Tampere
Vanha kunta	
Kylä	
Kaupunginosa	Hatanpää XXII kaupunginosa
Muinaisjäännöstunnus	
Inventointinumbero	1
Muinaisjäännöstyyppi	asuinpaikat
Tyypin tarkenne	kartanot
Ajoitus	historiallinen
Selkeä ajoitus	viimeistään 1700-luku
Rauhoitusluokka	
Lukumäärä	
Peruskarttanumbero	212308

Peruskartan nimi

Koordinaatit:

X1-koordinaatti	X2-koordinaatti	X-keskipiste	
Y1-koordinaatti	Y2-koordinaatti	Y-keskipiste	
Z1-koordinaatti	Z2-koordinaatti	Z-keskipiste	
P1-koordinaatti 6820930	P2-koordinaatti 6821054	P-keskipiste	6820992
I1-koordinaatti 326997	I2-koordinaatti 327068	I-keskipiste	327033

Koordinaattiselite

Paikannustarkkuus (arvio)

Lyhyt kuvaus

Sijainti ja maasto

Nurmikkoa (puistoa) ja puistotietä, joka kulkee pohjoinen - etelä-suunnassa Idmanin palatsihuvilan lounais- ja länsipuolella

Kohteen kuvaus

Kartanon pihapiiriä 1700-luvulla.

Kohteen laajuus

6786 neliometriä.

Rajausperusteet

1700-luvun rekognosointikartan perusteella hahmotettu Hatanpään kartanon pihapiirin rakentamaton ja päällystämätön osa.

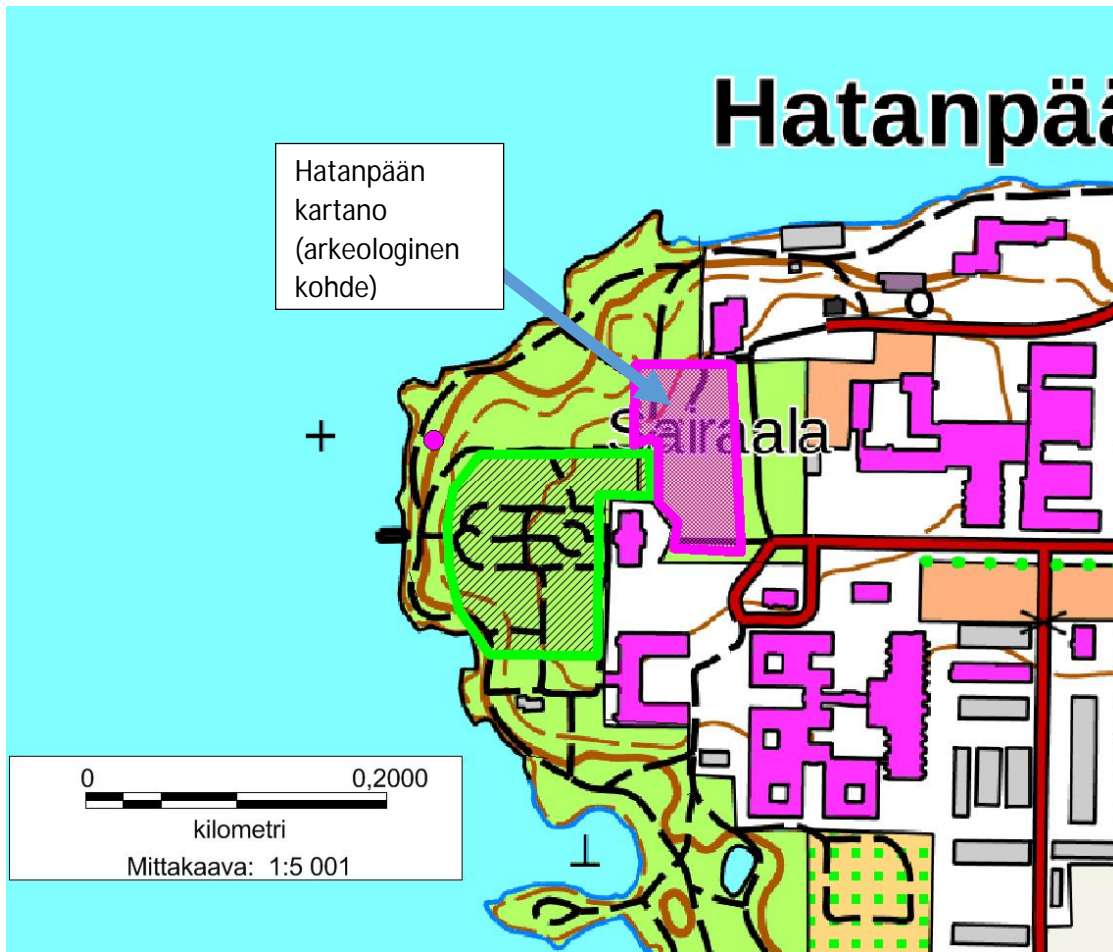
Hatanpää

Hatanpään
kartano
(arkeologinen
kohde)

+

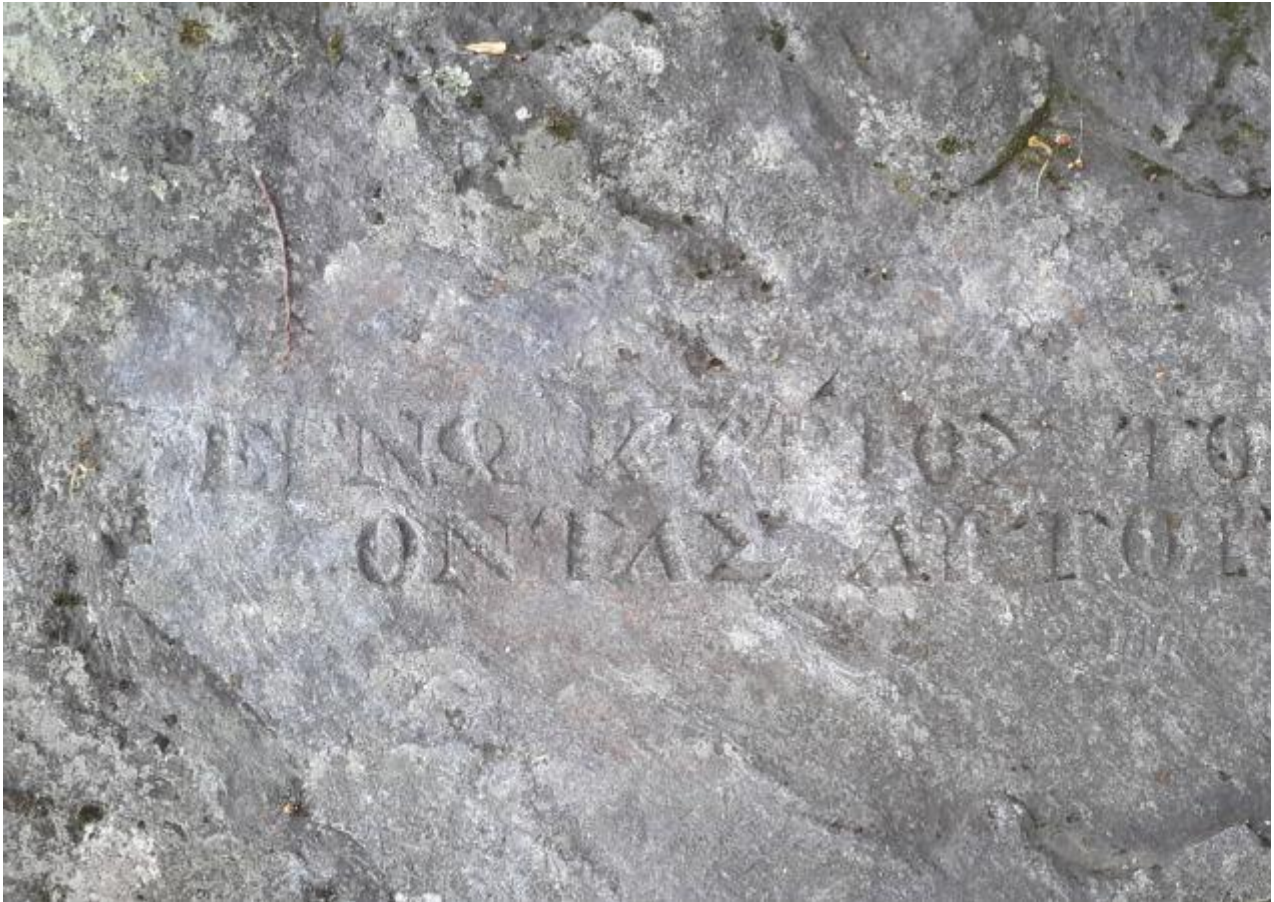
Sairaala

0 0,2000
kilometri
Mittakaava: 1:5 001

Kohde 2

TAMPERE HATANPÄÄN MUISTOKIVI

KYY 186 : 4 "Vapaamuurarin hauta" eli Hatanpään muistokivi. Kuva: Sami Raninen

Nimi	Hatanpään muistokivi
Kunta	Tampere
Vanha kunta	
Kylä	Hatanpää
Kaupunginosa	
Muinaisjännöstunnus	
Inventointinumero	
Muinaisjännöstyyppi	kultti- ja tarinapaikat muistomerkit
Tyypin tarkenne	hakkaukset muistomerkit
Ajoitus	uusi aika
Selkeä ajoitus	1700-luku?
Rauhoitusluokka	
Lukumäärä	1
Peruskarttanumero	212308
Peruskartan nimi	

Koordinaatit:

X1-koordinaatti		X2-koordinaatti		X-keskipiste
Y1-koordinaatti		Y2-koordinaatti		Y-keskipiste
Z1-koordinaatti		Z2-koordinaatti		Z-keskipiste
P1-koordinaatti	6 821 004	P2-koordinaatti		P-keskipiste
I1-koordinaatti	326 865	I2-koordinaatti		I-keskipiste

Koordinaattiselite

Paikannustarkkuus (arvio) + - 10 m

Lyhyt kuvaus

Pyhäjärven rannan läheisyydessä Hatanpään kartanon puistossa sijaitseva kivi, jota muokattu jonkin verran. Kivessä kreikankielinen kirjoitus. Kiven on perimätiedon mukaan pystyttänyt Hans Henrik Boije 1700-luvulla.

Tutkimukset

Ei aiempia arkeologisia tietoja

Hatanpää

Hatanpään muistokivi eli
"Vapaamuurarin hauta"

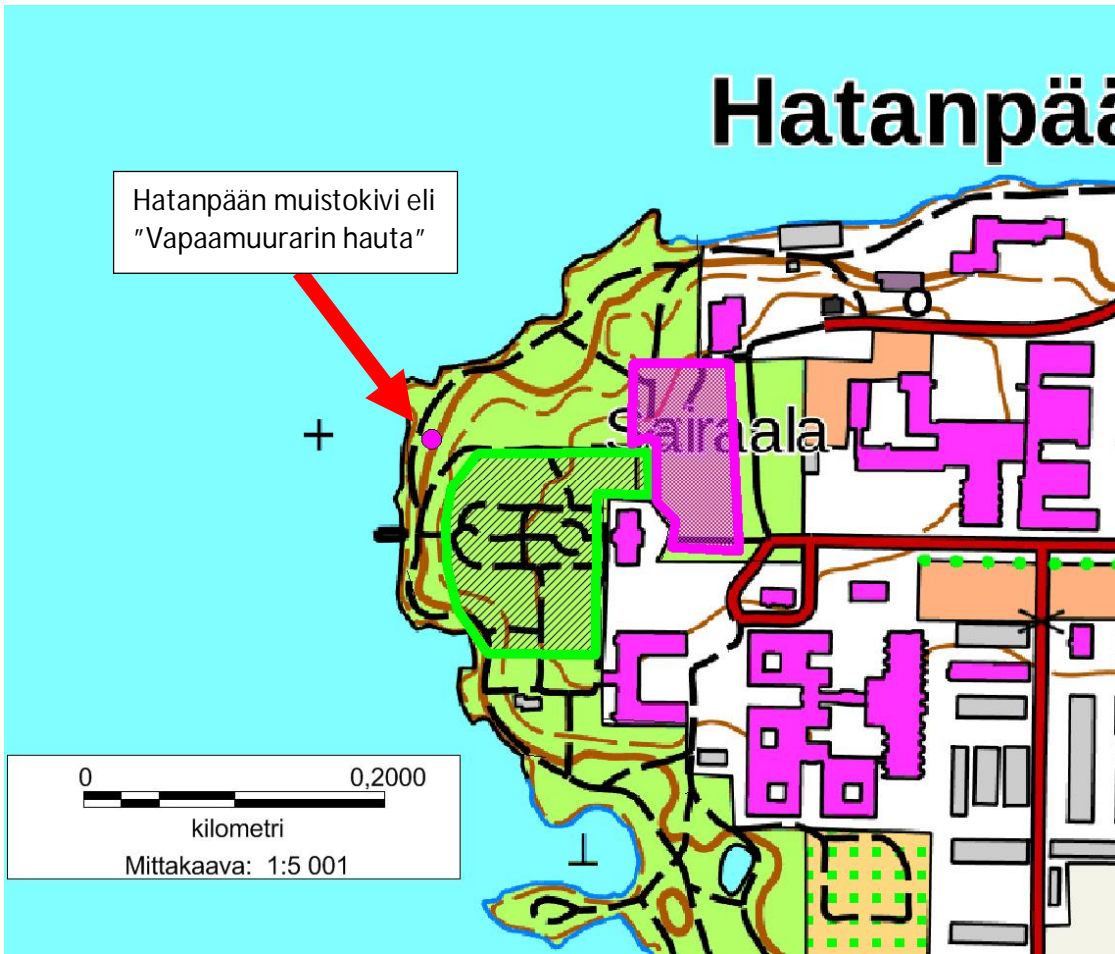
+

Sairaala

0 0,2000

kilometri

Mittakaava: 1:5 001

Kohde 3

TAMPERE HATANPÄÄN VANHA PUISTO

Nimi	Hatanpään vanha puisto
Kunta	Tampere
Vanha kunta	
Kylä	
Kaupunginosa	Hatanpää XXII
Muinaisjännöstunnus	
Inventointinumero	3
Muinaisjännöstyyppi	asuinpaikat
Tyypin tarkenne	puistot
Ajoitus	historiallinen
Selkeä ajoitus	1700-luku
Rauhoitusluokka	
Lukumäärä	
Peruskarttanumero	
Peruskartan nimi	

Koordinaatit:

X1-koordinaatti	X2-koordinaatti	X-keskipiste	
Y1-koordinaatti	Y2-koordinaatti	Y-keskipiste	
Z1-koordinaatti	Z2-koordinaatti	Z-keskipiste	
P1-koordinaatti 6 823 723	P2-koordinaatti 6 823 858	P-keskipiste	6820929
I1-koordinaatti 3 326 974	I2-koordinaatti 3 327 109	I-keskipiste	326941

Koordinaattiselite

Paikannustarkkuus (arvio)

Lyhyt kuvaus

Sijainti ja maasto

Puistoa.

Kohteen kuvaus

1700-luvun rekognosointikartan perusteella rajattu kartanon puiston vanhin osa.

